

Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto

Privatinės teisės katedra

Ernesto Paulausko

V kurso, darbo teisės

studijų šakos studento

Magistro darbas

**Socialinės apsaugos tikslai: nustatymo, įtvirtinimo ir realizavimo
problemos**

Vadovė: doc. dr. Vida Petrylaitė

Recenzentas: lekt. dr. Jurij Maculevič

Vilnius

2020

TURINYS

ĮVADAS	2
1. SOCIALINĖS APSAUGOS SAMPRATA	5
2. SOCIALINĖ RIZIKA KAIP SOCIALINĖS APSAUGOS ELEMENTAS	10
2.1. Socialinės rizikos samprata	10
2.2. Socialinės rizikos teisės šaltiniuose	14
3. SOCIALINĖS APSAUGOS TIKSLŲ ĮTVIRTINIMAS IR REALIZAVIMAS LIETUVOJE	18
3.1. Socialinis draudimas	18
3.1.1. Senatvė	21
3.1.2. Neįgalumas	22
3.1.3. Šeimos maitintojo netekimas	23
3.1.4. Liga	25
3.1.5. Motinystė (tėvystė)	26
3.1.6. Nedarbas	27
3.1.7. Nelaimingi atsitikimai ir profesinės ligos	28
3.1.8. Socialinių rizikų probleminiai aspektai	29
3.2. Socialinė parama	40
IŠVADOS	44
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	46
SANTRAUKA	53
SUMMARY	54

ĮVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas. XXI a. gyvenimas be socialinės apsaugos beveik neįsivaizduojamas. Šiuolaikinis žmogus kiekvieną dieną susiduria su tam tikrais pavojais nuo kurių privalo būti apsaugotas. Minėti pavojai įvardijami kaip socialinė rizika, o apsauga nuo socialinės rizikos pasireiškia tam tikru išmokų pavidalu. Taigi, tokį reiškinį, kuomet asmuo yra apsaugomas nuo socialinės rizikos galima pavadinti socialine apsauga. Lietuvos Respublikoje (toliau – Lietuva) egzistuoja labai daug įstatymų reglamentuojančių socialinę apsaugą. Būtent įstatymai padeda susisteminti socialinės apsaugos teisės normas ir tokiu būdu yra sukuriama socialinės apsaugos sistema. Kiekvienas atskiras įstatymas detaliai reglamentuoja konkrečią socialinę riziką bei pateikia galimus sprendimus kaip asmuo gali ir turi būti apsaugotas nuo minėtosios rizikos. Nors, iš pirmo žvilgsnio viskas atrodo labai paprasta, tačiau analizuojant socialinę apsaugą bei socialinę riziką kaip socialinės apsaugos elementą susiduriama su tam tikrais probleminiais aspektais.

Socialinės apsaugos institutas kaip ir pati socialinės apsaugos teisės šaka yra pakankamai naujas. Apie socialinę apsaugą pamažu kalbėti pradėta XVIII a. pabaigoje po pramonės perversmo, o socialinės apsaugos raida pagreitį įgavo tik XX a. Taigi, nėra nieko keisto, jog socialinės apsaugos institutas iki šiol yra tobulinamas, kadangi dažnai iškyla daugybė naujų aspektų. Analizuojant socialinę apsaugą Lietuvoje galima teigti, kad tokių, dar niekada neaptartų, aspektų atsiranda kone kiekvienais metais. Būtent dėl to, socialinės apsaugos institutas susiduria su sunkumais ir iššūkiais. Dažniausiai, tokių sunkumų įveikimas pareikalauja nemažai laiko ir pastangų, kadangi iš esmės reikia pertvarkyti kai kurias socialinės apsaugos sistemos spragas sukuriant naujus įstatymus arba suformuojant naują Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau – Konstitucinis Teismas) praktiką.

Taigi, tiek pati socialinė apsauga, tiek ir pagrindinis socialinės apsaugos tikslas – asmens apsauga nuo socialinės rizikos užima itin svarbią vietą kiekvieno asmens gyvenime ir yra neatsiejama demokratiškos valstybės dalis. Tačiau, atsižvelgiant į tai, jog socialinės apsaugos pagrindinio tikslo įgyvendinimas pakankamai svarbi ir aktuali tema, o dėl nuolatinės visuomeninių santykių kaitos socialinė apsauga susiduria su nuolatiniais keblumais, labai svarbu atrasti bei išanalizuoti visus probleminius klausimus, taip pat išnagrinėti ir tokių probleminių klausimų sprendimo būdus.

Nagrinėjamos temos originalumas. Socialinės apsaugos tema tai pakankamai aktuali tema, tačiau ne visada aiški bei suprantama tema. Tai galima patvirtinti atsižvelgus į dažnus socialinės apsaugos įstatymų nuostatų pakeitimus bei gausią teismų praktiką. Todėl, norint geriau suprasti socialinės apsaugos paskirtį, taip pat norint atskleisti socialinės apsaugos pagrindinio tikslo įgyvendinimo Lietuvoje probleminius aspektus vertėtų viską išsamiai išanalizuoti. Tokia analizė per pastaruosius metus buvo atlikta ne vieną kartą. Tačiau, probleminių klausimų susijusių su socialine apsauga labai daug. Svarbu paminėti ir tai, jog kiekvienais metais atsiranda vis daugiau naujų klausimų. Kadangi išanalizuoti visų probleminių aspektų neįmanoma, šiame magistro darbe bus analizuojami tik patys aktualiausi socialinės apsaugos probleminiai aspektai.

Darbo tikslas. Pagrindinis magistro darbo tikslas – socialinės apsaugos tikslų bei jų nustatymo, įtvirtinimo ir realizavimo Lietuvoje probleminių aspektų atskleidimas bei įvertinimas.

Darbo uždaviniai. Magistro darbe užsibrėžtam tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- 1) socialinės apsaugos sampratos atskleidimas bei įvertinimas;
- 2) socialinės rizikos kaip socialinės apsaugos elemento analizė;
- 3) socialinės apsaugos tikslų įtvirtinimo ir realizavimo Lietuvoje analizė, kylančių probleminių klausimų atskleidimas bei įvertinimas.

Darbo objektas. Magistro darbe daugiausiai gilinamasi į pagrindinio socialinės apsaugos tikslo – socialinės rizikos teisinį reglamentavimą ir probleminius aspektus. Išsamiai nagrinėjami tarptautiniai, Europos Sąjungos bei nacionaliniai socialinės apsaugos teisės šaltiniai.

Darbe naudoti tyrimo metodai. Pagrindinis magistro darbe naudotas metodas – sisteminės analizės. Sisteminės analizės metodu naudotasi analizuojant socialinės apsaugos bei socialinės rizikos sampratas. Šis metodas naudotas ir analizuojant socialinės rizikos probleminius aspektus. Be pastarojo metodo, magistro darbe naudoti tokie metodai kaip lyginamasis, lingvistinis bei loginis. Lyginamasis metodas pasireiškė tuo, jog buvo lyginamos tarptautinių, Europos Sąjungos bei nacionalinių teisės aktų nuostatos. Lingvistiniu metodu naudotasi aiškinant tikrąją įstatymų leidėjo poziciją. Loginis metodas buvo naudojamas sisteminės analizės išvadoms pagrįsti.

Svarbiausi šaltiniai. Rengiant magistro darbą daugiausiai naudotasi socialinę riziką bei socialines išmokas reglamentuojančiais teisės šaltiniais, tokiais kaip Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas, Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas ir kitais. Išsamiau nagrinėjant probleminius klausimus analizuoti ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai. Darbe taip pat remtasi D. Pieters, A. Bitino bei A. Guogio moksliniais darbais.

1. SOCIALINĖS APSAUGOS SAMPRATA

XVIII a. pabaigoje Anglijoje įvyko pramonės perversmas. Technologijos ėmė sparčiai tobulėti, vieni išradimai keitė kitus, galiausiai įsivyravo nedarbas, kadangi žmonės ir jų atliekamas darbas buvo keičiami naujausiais technikos išradimais. Darbininkai pradėjo kovoti dėl savo teisių, vykdė protestus, kūrė profesines sąjungas.

Taigi, socialinės apsaugos atsiradimui ir tolimesnei raidai didelę reikšmę turėjo du specifiniai procesai: industrializacija bei urbanizacija. Industrializacija pasireiškė stiprėjančia individualistine pasaulėžiūra bei pramonine revoliucija. Su industrializacija prasidėjo radikalūs ekonominiai ir socialiniai pasikeitimai. Tuo tarpu urbanizacija pasireiškė pavienių gyvenviečių nykimu ir naujų miestų atsiradimu. Urbanizacija lėmė kelių kartų šeimų nykimą bei tarpusavio priklausomybės susilpnėjimą. Visa tai padarė didžiulį poveikį anksčiau buvusios tradicinės šeimos struktūrai ir šeimyniniams ryšiams¹. Savaimė aišku, jog visas šių procesų pasekmes reikėjo kaip nors sukontroliuoti, o tam turėjo būti sukurtos atitinkamos teisės normos ir sistema.

Ilgainiui darbas buvo paverstas preke ir galiausiai tai paskatino formotis socialinės apsaugos sistemą, kadangi išsivystė griežta priklausomybė tarp darbo ir pragyvenimo. Pagrindiniu pragyvenimo šaltiniu tapo darbo užmokestis, kuris būdavo mokamas už išdirbtą savaitę arba mėnesį. Jeigu asmuo dėl kokių nors priežasčių negalėjo vieną savaitę dirbti, jo šeima jau kitą savaitę pristigdavo maisto. Tokios griežtos priklausomybės tarp darbo ir pragyvenimo nebuvo gyvenant kaime ir dirbant savo žemės sklypą². Taigi, visi šie minėti įvykiai ir paklojo pamatus dabartinei darbo teisei ir socialinės apsaugos teisei.

Europoje socialinės apsaugos raida buvo pakankamai ilga ir sudėtinga. Tiesa, analizuojant socialinės apsaugos šaltinius galima pastebėti, jog socialinė apsauga ir socialinės apsaugos teisė kaip atskira teisės šaka Europoje pradėjo sparčiai tobulėti būtent XX a., susikūrus Tarptautinei darbo organizacijai (toliau – TDO) ir įsigaliojus tokiems Europos Tarybos teisės aktams kaip Europos socialinė chartija³ bei Europos socialinės apsaugos kodeksas⁴.

¹ LAZUTKA, R. Pensijų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, T. 18, Nr. 2, p. 64.

² *Ibid.*

³ Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1704.

⁴ Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:teuK1K_3F1cJ:https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/62_europos-socialines-apsaugos-kodeksas.doc+&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>.

Socialinė apsauga turi ir tam tikrus savo raidos etapus. Tokius etapus galima išskirti pagal 5 teisės aktus: 1) Romos sutartį⁵; 2) Europos bendrijos socialinių veikslių programą⁶; 3) Suvestinį Europos aktą⁷; 4) Maastrichto sutartį⁸; 5) Amsterdamo sutartį⁹. Nagrinėjant šiuos Europos Sąjungai reikšmingus dokumentus galima atrasti ir socialinei apsaugai skirtų nuostatų, pagal kurias puikiai matoma kaip tobulėjo socialinės apsaugos institutas.

Analizuojant pirmąjį socialinės apsaugos raidos etapą ir 1957 metų Romos sutartį arba dar kitaip vadinamą Europos ekonominės bendrijos sutartį galima pastebėti, jog ši sutartis skyrė nedaug dėmesio socialinei apsaugai, tačiau vis dėlto sutartyje buvo užsiminta apie migruojančių darbuotojų socialinę apsaugą, Europos socialinį fondą ir profesinį rengimą, taip pat ir apie sveikatą bei saugumą darbe. Romos sutartis byloja, kad Bendrijos socialinė politika tarnauja vienam tikslui – skatinant ekonominę integraciją, panaikinti galimus konkurencingumo ir mobilumo iškreipimus¹⁰. Nors Romos sutartyje iš 248 straipsnių socialinei apsaugai skirta tik 12 straipsnių, tai vis vien leidžia suprasti, jog socialinė apsauga pamažu pradėjo būti „pastebima“.

Antrasis etapas prasidėjo sulig Europos bendrijos socialinių veikslių programa. Minėtosios programos tikslas buvo geresnės gyvenimo kokybės užtikrinimas. Ji ypač reikšminga tuo, kad suformavo Bendrijos socialinės politikos uždavinių paketą visam dešimtmečiui¹¹. Pamažu socialinės apsaugos raida įgavo pagreitį.

Priėmus Suvestinį Europos aktą prasidėjo trečiasis socialinės apsaugos raidos etapas. Atsirado atskiri skyriai apie socialinę ir ekonominę sanglaudą, taip pat atsirado ir daugiau socialinei politikai būdingų elementų. Minėtame akte taip pat buvo išreikštas noras išplėsti Europos Bendrijos veiklą socialinėje srityje, dėl to Suvestiniame Europos akte atsirado du nauji straipsniai, vienas iš kurių reikalavo, kad valstybės narės kreiptų ypatingą dėmesį darbo

⁵ 1957 m. kovo 25 d. Romos sutartis (EEB) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0023&from=LT>>.

⁶ 1974 m. sausio 21 d. Tarybos rezoliucija „Dėl socialinių veikslių programos“ (21/1/1974, OJ C 13/1 12.2.74) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0117:LT:HTML>>.

⁷ 1981 m. liepos 1 d. Suvestinis Europos Aktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=LT>>.

⁸ 1993 m. lapkričio 1 d. Maastrichto sutartis [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=LT>>.

⁹ 1999 m. gegužės 1 d. Amsterdamo sutartis [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.scribd.com/document/360405348/Amsterdamo-sutartis>>.

¹⁰ DROMANTIENĖ, L. *Europos socialinio modelio problema integracijos procese*. Vilnius, 2004, p. 16.

¹¹ *Ibid.*, p. 16-17.

aplinkai, darbuotojų sveikatai ir saugumui, o kitas – vertino šios srities derinimą¹². Būtent šio etapo dėka valstybės narės pradėjo vis daugiau dėmesio kreipti į socialinę politiką ir ieškoti palankiausių ekonominių sąlygų šiai politikai užtikrinti.

Įsigaliojus Maastrichto sutarčiai nemažą reikšmę įgavo subsidiarumo principas. Iš pradžių baimintis, jog jis sustabdys bendros socialinės politikos atsiradimą, kadangi suteiks daugiau autonomiškumo valstybėms narėms, tačiau problemų socialinei apsaugai kėlė kitas reiškinys – Socialinės politikos protokolas. Maastrichto sutartis nustatė tam tikrus socialinės politikos įsipareigojimus, tačiau Jungtinė Karalystė atsisakė priimti tokius įsipareigojimus ir sudarė atskirą protokolą, kuriame buvo nustatyta, kad valstybės narės sieks skatinti užimtumą, pagerinti darbo ir gyvenimo sąlygas, įgyvendinti tinkamą socialinę apsaugą, palaikyti dialogą tarp darbdavių ir darbuotojų, skatinti socialinę raidą, ypač atsižvelgiant į ilgalaikį užimtumo ir socialinės atskirties veikimą. Kitas svarbus sutarties dalykas – trišalės partnerystės principo išplitimas. Sutartimi Komisija įpareigojama konsultuotis su socialiniais partneriais, atstovaujančiais vadovybės ir darbuotojų interesams dėl siūlomų sprendimų sutartyje nurodytomis temomis¹³. Nors po Maastrichto sutarties įsigaliojimo buvo nemažai abejonių dėl tolimesnio socialinės apsaugos vystymosi, tačiau socialinė apsauga puikiai „įveikė“ šį etapą.

Penktasis socialinės apsaugos raidos etapas, tai paskutinis etapas prasidėjęs sulig Amsterdamo sutartimi. Ši sutartis iš tiesų turėjo itin didelę reikšmę socialinei apsaugai. Nagrinėjant šią sutartį galima pastebėti, jog itin daug dėmesio skirta nuostatomis dėl užimtumo ir socialinės politikos koordinavimo, taip pat dėl moterų ir vyrų galimybių lygybės, gyvenimo aplinkos kokybės, sveikatos apsaugos, vartotojų teisių¹⁴. Amsterdamo sutartis iš esmės pakeitė iki tol galiojusias tam tikras Europos Bendrijos sutarties nuostatas, išplėtojo užimtumo, geresnių darbo sąlygų bei kovos su nedarbu sampratą ir padėjo žengti dar vieną žingsnį bendros socialinės politikos link¹⁵. Sutartyje atsirado nuostata, teigianti, jog užimtumo skatinimas bei gyvenimo ir darbo sąlygų pagerinimas turi būti toks, kad būtų galimas jų suderinimas (harmonizavimas), taip pat privalomi tinkama socialinė apsauga, dialogas tarp vadovo ir darbuotojo (darbdavio ir darbuotojo), žmogiškųjų išteklių plėtra, siekiant ilgalaikio aukšto užimtumo lygio ir socialinės atskirties veikimo¹⁶. Galiausiai į

¹² DROMANTIENĖ, L. *Europos socialinio modelio problema integracijos procese*. Vilnius, 2004, p. 17.

¹³ VILPIŠAUSKAS, R. *et. al. Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: pasiekimai ir problemos*. Vilnius, 2000.

¹⁴ VITKUS, G. *Europos Sąjunga: Enciklopedinis žinynas*. Vilnius, 1999, p. 23.

¹⁵ CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius, 1999, p. 300.

¹⁶ VILPIŠAUSKAS, R. *et. al. Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: pasiekimai ir problemos*. Vilnius, 2000.

Amsterdamo sutartį inkorporuotas ir Maastrichto sutarties socialinės politikos protokolais¹⁷. Taigi, kaip jau galima pastebėti, Amsterdamo sutartis paklojo puikius pamatus dabartinei socialinei politikai ir socialinei apsaugai. Būtent minėtosios sutarties dėka socialinė apsauga yra tokia, kokią mes turime dabar.

Nors apie socialinę apsaugą pradėta kalbėti labai daug, vis dar nebuvo vieno konkretaus apibrėžimo, apibrėžiančio kas yra socialinė apsauga. Socialinės apsaugos sąvoka nepateikta net ir viename iš svarbiausių socialinės apsaugos dokumentų – 1952 m. birželio 28 d. priimtoje TDO konvencijoje Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“¹⁸. Socialinės apsaugos sąvokos taip pat nerasime Europos socialinėje chartijoje bei Europos socialinės apsaugos kodekse. Žinoma, šiuose teisės aktuose nustatoma kas turi teisę į socialinę apsaugą bei išvardijamos tam tikrų išmokų rūšys. Taigi, jeigu socialinės apsaugos sąvoka nėra iki galo aiški ir suprantama, kalbėti apie kitus aspektus susijusius su socialine apsauga gali būti iš tiesų sudėtinga.

Vieni autoriai¹⁹ socialinę apsaugą supranta kaip žmogaus apsaugą nuo bet kokių pavojų. Tokiu atveju socialinės apsaugos samprata apimtų tokius aspektus kaip žmonių sauga darbe, užimtumo skatinimo priemonės, švietimas bei profesinis mokymas ir panašiai. Kiti autoriai²⁰ teigia, jog socialinė apsauga – tai tam tikras kategorijos atitinkančių piliečių materialinis aprūpinimas iš tiesioginių biudžetinių valstybės asignavimų. Socialinės apsaugos terminų žodyne²¹ socialinė apsauga apibūdinama kaip visapusiška socialinės apsaugos sistema, padedanti valstybei laiduoti gyventojų aprūpinimą ligos, sužalojimo, senatvės, nedarbo ir kitais atvejais, suteikti papildomų pajamų nustatytiems poreikiams tenkinti. Minėtoji socialinės apsaugos sistema – tai priemonių sistema, leidžianti socialinės rizikos atvejais išsaugoti garantijas, ekonominį savarankiškumą bei paskirstyti lėšas.

Taigi, kaip jau galima pastebėti, socialinę apsaugą kiekvienas supranta skirtingai, o tai tik įrodo, jog socialinė apsauga yra vis dar besiformuojantis ir nuolatos tobulinamas reiškinys.

¹⁷ DROMANTIENĖ, L. *Europos socialinio modelio problema integracijos procese*. Vilnius, 2004, p. 18.

¹⁸ 1952 m. birželio 28 d. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/1770_konv_del_minim_soc_aps_standartu_102.pdf>

¹⁹ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 14.

²⁰ NEKROŠIUS, I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983, p. 3.

²¹ Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

Analizuojant socialinę apsaugą neišvengiamai prieinama ir prie socialinės apsaugos teisės tikslų. Ilgą laiką nebuvo aišku kokie yra socialinės apsaugos tikslai. Pasak D. Pieters²² labai svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, jog būtent socialinės apsaugos dėka tarp netekusių darbinių pajamų arba turinčių kokių nors ypatingų išlaidų žmonių sukuriamas solidarumas. Taigi, socialine apsauga galima paprasčiausiai pavadinti ir tokį reiškinį, kai dirbęs bei mokėjęs valstybei mokesčius asmuo, dėl tam tikros priežasties netekęs savo pajamų, dabar gauna atitinkamas pajamas iš valstybės. Galima teigti, kad pagrindinis ir svarbiausias socialinės apsaugos tikslas – apsaugoti žmogų nuo socialinės rizikos.

Apibendrinant reikėtų paminėti, kad socialinės apsaugos sąvoka dar nėra pakankamai tiksli ir aiški, ji vis dar evoliucijos etape. Tačiau, negalima abejoti, kad šiais laikais socialinė apsauga užima itin svarbią vietą kiekvieno Lietuvos piliečio gyvenime. Būtent socialinės apsaugos dėka žmogus apsaugomas nuo socialinės rizikos. Valstybė užtikrina, kad tiek darbuotojai, tiek ir kiti asmenys gautų bent minimalias pajamas ir neatsidurtų ant skurdo ribos. Tačiau, norint dar geriau suvokti socialinės apsaugos tikslus vertėtų plačiau išanalizuoti socialinės rizikos sampratą.

²² PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 13.

2. SOCIALINĖ RIZIKA KAIP SOCIALINĖS APSAUGOS ELEMENTAS

2.1. Socialinės rizikos samprata

XX a. socialinės apsaugos institutas sulaukė vis daugiau dėmesio visame pasaulyje. Žinoma, daug dėmesio buvo skiriama ir socialinės apsaugos tikslams. Socialinės apsaugos sąvoką bandyta sieti su socialine rizika (galimu ateities įvykiu nebūtinai priklausančiu nuo asmens valios) ir garantijomis nuo socialinės rizikos. Galiausiai, buvo prieita prie išvadų, jog asmens apsauga nuo socialinės rizikos ir yra pagrindinis socialinės apsaugos tikslas.

Šiuo metu socialinė rizika apibūdinama kaip tikėtini įvykiai (dažniausiai tai pajamų praradimas dėl senatvės, nedarbo, ligos arba papildomos išlaidos vaikams auginti), nuo kurių padarinių yra numatytos socialinės apsaugos priemonės²³. Tačiau, reikėtų pabrėžti, kad socialinės rizikos kaip atskiro termino atsiradimas ir jos raida turėjo gana savitą istoriją, o ir pačios socialinės rizikos kaip socialinės apsaugos elemento samprata ne visais atvejais yra iki galo suprantama.

Analizuojant socialinę riziką, pirmiausiai, galima išskirti užsenio teisės teoretiko D. Pieters nuomonę. Jis teigia, kad bet koks socialinės apsaugos poreikio pripažinimas socialinės rizikos veiksniumi priklauso nuo įsitikinimų visuotinai priimtinių visuomenei, o jie gali būti išreiškiami įstatymuose, nustatančiuose atitinkamų schemų sukūrimą siekiant padėti žmonėms, kuriems reikalinga socialinė apsauga²⁴. Taigi, šioje situacijoje nėra vieno ir vienintelio socialinės apsaugos poreikio, kadangi žmogui būdinga nuolatinė kaita, keičiasi žmogaus nuomonė, gyvenimo būdas, žinoma ir socialinės apsaugos poreikiai. Autorius taip pat teigia, jog vieni socialiniai poreikiai tampa vis rečiau pripažįstami socialinės rizikos veiksniais, o kiti – atvirkščiai, vis dažniau. Suprantama, kad ilgainiui kai kurios rizikos gali būti ir nebeprapažįstamos socialinėmis rizikomis.

D. Pieters įvardija tokius socialinės rizikos atvejus kaip: 1) medicininė priežiūra; 2) liga; 3) nedarbas; 4) senatvė; 5) susižalojimas darbe; 6) šeimos rūpesčiai 7) motinystė; 8) invalidumas; 9) mirtis²⁵. Tiesa, šias socialines rizikas dauguma įstatymų dar kiek labiau sukonkretina, tačiau išsamiau jų neaprašo ir nedetalizuoja. Reikėtų paminėti, kad daugelyje teisės aktų yra kalbama apie socialines rizikas, tačiau nėra tiesioginio jų sąrašo. Šiuo atveju

²³ Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

²⁴ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 45.

²⁵ *Ibid.*, p. 41.

galima paminėti Europos Tarybos Reglamentą (EB) Nr. 883/2004 (toliau – Reglamentas (EB) Nr. 883/2004)²⁶. Šis reglamentas svarbus tuo, kad jame pateiktas išsamus, tačiau užslėptas, socialinių rizikų sąrašas. Taigi, analizuojant Reglamento (EB) Nr. 883/2004 3 straipsnio 1 dalį taip pat galima išskirti tokias socialines rizikas kaip: 1) sveikata; 2) liga; 3) nedarbas; 4) senatvė; 5) nelaimingas atsitikimas darbe; 6) vaikų auginimas ir priežiūra; 7) motinystė; 8) invalidumas; 9) šeimos maitintojo netekimas. Galima paminėti, jog V. Petrylaitė analizuodama Lietuvos socialinės apsaugos išmokas tuo pačiu analizavo ir minėtą reglamentą. Autorė pastebėjo, kad Reglamente (EB) Nr. 883/2004 netiesiogiai pateikiamas socialinių rizikų sąrašas gali būti vertinamas kaip trūkumas. Sunkumų gali kilti būtent todėl, nes keičiant nacionalinius teisės aktus ir tobulinant socialinės apsaugos sistemas, atsiranda vis naujų išmokų, kurias sunku priskirti kuriai nors iš sąrašė nurodytų rizikos rūšių²⁷. Tačiau, nepaisant visko, šis sąrašas yra pripažįstamas kaip oficialus socialinių rizikų sąrašas. Žinoma, daugumos šalių nacionaliniai įstatymai šį sąrašą kiek modifikuoja. Svarbu pabrėžti ir tai, jog kiekviena valstybė turi savo socialinės apsaugos modelius ir išskiria tam tikras atskiras socialines rizikas bei paskirsto socialines išmokas.

Teisininkas A. Bitinas taip pat išskiria tokias socialines rizikas kaip: 1) senatvė (asmuo dėl savo amžiaus negali užsidirbti pakankamai lėšų); 2) nedarbingumas (dalinis arba visiškas darbingo amžiaus asmens negalėjimas dirbti); 3) nelaimingi atsitikimai darbe (ūmus darbuotojo sveikatos sutrikdymas dėl trumpalaikio pavojingo, kenksmingo darbo aplinkos poveikio arba neatsargumo, dėl kurio darbuotojas netenka darbingumo); 4) profesinė liga (teisės aktų nustatyta tvarka pripažintas asmens sveikatos sutrikimas dėl kenksmingų darbo aplinkos veiksnių); 5) nedarbas (asmuo ne savo noru neturi mokamo darbo ir, būdamas darbingas, negali jo rasti); 6) motinystė (medicininė priežiūra nėštumo ir motinystės metu); 7) vaikų auginimas (dalies vaikų auginimo išlaidų kompensavimas tėvams arba asmenims, turintiems tokių išlaidų); 8) sveikata (ligonių gydymas, rehabilitacija bei ligų profilaktika); 9) skurdas (kai asmeniui trūksta materialinių, kultūrinių ir socialinių išteklių net žemiausiam reikiamam gyvenimo lygiui palaikyti); 10) mirtis (mirtis gali būti pragyvenimo šaltinio

²⁶ 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/tarptautinis-bendradarbiavimas-ir-es/europos-sajunga/es-migrantu-socialine-apsauga/reglamentai-ir-lietuvos-respublikos-teises-aktai>>.

²⁷ PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija*. Mokslo darbai, 2008, Nr. 8(110), p. 91.

netektis kitiems priklausomiems asmenims)²⁸. Taigi, toks išskyrimas įrodo, jog neabejotinai egzistuoja panašumas tarp nacionalinėje ir Europos Sąjungos teisėje vartojamos socialinės rizikos sampratos.

Pasak A. Bitino, socialinė rizika taip pat gali būti teigiama (vaiko gimimas ar pan.) arba neigiama (mirtis, nelaimingas atsitikimas ar pan.). Šiuolaikiniuose teisės aktuose yra atsiradę naujų socialinių rizikų garantijų, susijusių su asmens darbine veikla (pavyzdžiui, teisė į tinkamą atlyginimą, minimalaus atlyginimo nustatymas, teisė į tinkamo dydžio pensiją)²⁹. Tokia nuostata tik įrodo, jog nėra taip svarbu nuo kokios būtent socialinės rizikos turi būti apsaugotas asmuo, svarbu tai, kad jam bet koku atveju būtų suteikiama apsauga nuo socialinės rizikos. Tai reiškia, kad valstybė turi pareigą užtikrinti, kad asmuo gautų bent minimalias pajamas oriam gyvenimui.

Analizuojant socialinę riziką galima išvelgti ir daugybę kitų probleminių klausimų. Kaip jau yra žinoma, socialinės rizikos veiksnys neturi priklausyti nuo žmogaus valios (pavyzdžiui, tai gali būti liga, darbuotojo atleidimas darbdavio iniciatyva ir panašios situacijos). Tačiau D. Pieters abejoja ar išėjimas į pensiją gali būti socialinės rizikos veiksnys, kadangi kiekvienas žmogus sensta, tai yra neišvengiamas biologinis procesas, kurio kontroliuoti ar sustabdyti neįmanoma³⁰. Iš tiesų, su tokia nuomone galima sutikti. Pavyzdžiui, kitų socialinės rizikos veiksnių, tokių kaip liga, negalima numatyti ir tam tikrais atvejais jų galima išvengti, priešingai nei senatvės. Tačiau, nepriskyrus senatvės vienai iš socialinių rizikų, ji vis tiek turėtų būti priskiriama socialinės apsaugos sistemai, nes valstybė privalo pasirūpinti savo piliečiais, kai jie tampa nedarbingais dėl senatvės ir negauna reikiamų pajamų.

Paminėti verta ir skurdą kaip socialinę riziką. A. Bitinas teigia, kad skurdas tai nauja rizika, kuri galėtų būti priskiriama prie šeimos išmokos, kadangi valstybė turi užtikrinti, kad šeima neatsidurtų ties skurdo riba. Žinoma, reikėtų griežtai apibrėžti kas tai yra skurdas, kokios yra jo ribos, koks išmokos dydis turėtų būti mokamas. Taigi, naujo rizikos veiksnio pripažinimas socialine rizika priklauso nuo visuomenėje nusistovėjusių moralės principų ir susiklosčiusios valstybėje ekonominės socialinės padėties³¹. Minėta situacija su skurdu

²⁸ BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 8.

²⁹ *Ibid.*, 10.

³⁰ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 47.

³¹ BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 9.

pakloja pamatus ir kitai problemai susijusiai su socialine rizika.

D. Pieters plačiai analizavo teisės aktuose nustatytas socialines rizikas ir jų aktualumą. Pasak jo, daugiausiai problemų gali kilti kai norima tam tikrus veiksnius priskirti prie socialinės rizikos. Šioje situacijoje galima paminėti ir tokį atvejį, kai netenkama šeimos maitintojo. Šiuo atveju, galima paminėti šeimą, kurioje vyras pagrindinis maitintojas, o moteris nedirbanti. Taigi, jeigu tokioje šeimoje miršta vyras, moteris turi svarią priežastį socialinei apsaugai. Pasak autoriaus, visuomenėje, kurioje kiekvienas iš santuokos partnerių turi galimybę užsidirbti pajamas sau ir savo šeimai, sutuoktinio mirtis nebūtinai reikalauja išskirtinės socialinės apsaugos. Tokiu atveju, moteris gali perimti vyro vaidmenį ir tapti nauja šeimos maitintoja (žinoma, jeigu tam nėra kitokių kliūčių)³². Taigi, tai tik laiko klausimas kiek maitintojo netekimo rizikos veiksnys bus pripažįstamas kaip socialinės rizikos veiksnys. Tiesa, negalima atmesti galimybės, jog šeimos maitintojo netikimo pašalpa pakeis kita, nauja pašalpa.

Kalbant apie Lietuvos socialinės apsaugos teisę galima paminėti, kad viename iš pirmųjų socialinės apsaugos įstatymų – Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo sistemos pagrindų įstatyme³³ taip pat nebuvo nustatyta kas yra socialinė rizika ir tuo labiau nebuvo atskiro bei tiesioginio tokių rizikų sąrašo. Tačiau, šiame įstatyme buvo numatyta kada socialinės apsaugos priemonė turėjo būti taikyta. Remiantis minėtu įstatymu, socialinės apsaugos priemonė turėjo būti taikoma: senatvės; invalidumo ir laikino nedarbingumo; šeimos maitintojo netekimo; ligos; vaikų auginimo ir priežiūros; nedarbo bei skurdo atvejais. Kaip jau galima pastebėti, minėtame įstatyme nebuvo įvardyta nelaimingo atsitikimo darbe ir profesinės ligos rizikos, kuri šiuo metu yra pripažinta socialine rizika ir tokios rizikos atveju yra mokama atitinkama išmoka.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinės apsaugos institutas apima daugybę įvairių aspektų ir visi jie turi tam tikrų probleminių klausimų. Tą patį galima pasakyti ir apie socialinę riziką. Nagrinėjant ši socialinės apsaugos elementą kyla nemažai diskusijų ir neretai šiuo klausimu išsiskiria net mokslininkų nuomonės. Taigi, norint geriau suprasti socialinės rizikos kaip pagrindinio socialinės apsaugos tikslo paskirtį vertėtų išanalizuoti kelis socialinės apsaugos teisės šaltinius.

³² PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 46.

³³ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo įstatymas (negalioja). *Lietuvos aidas*, 1990, Nr. 111-0.

2.2. Socialinės rizikos teisės šaltiniuose

Socialinės apsaugos teisė yra pakankamai jauna, dar besiformuojanti teisės šaka, todėl nestebina ir tai, jog socialinė rizika sulaukė atitinkamo dėmesio tik XX a. Šiuo metu yra žinoma, kad socialinė rizika – tai itin svarbus socialinės apsaugos elementas, kitaip tariant socialinė rizika bei socialinė apsauga neegzistuoja viena be kitos. Žinoma ir tai, kad socialinę apsaugą reglamentuoja atitinkami tarptautiniai, Europos Sąjungos bei nacionaliniai teisės aktai, kurie nustato kaip ir koku būdu turi būti įgyvendinama socialinė apsauga. Analizuojant bei atskleidžiant socialinės rizikos ir socialinės apsaugos ryšį vertėtų išnagrinėti 3 skirtingus, bet labai svarbius teisės šaltinius: 1) 1952 m. birželio 28 d. TDO konvenciją Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“; 2) Europos socialinės apsaugos kodeksą bei 3) Lietuvos Respublikos Konstituciją³⁴.

Taigi, pradėti analizę galima nuo tarptautinio teisės šaltinio – 1952 m. birželio 28 d. TDO konvencijos Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“. Atsižvelgiant į tai, jog pagrindinis TDO tikslas buvo darbo teisių tarptautinis pripažinimas bei socialinio teisingumo siekis, galima preziumuoti, jog panašų tikslą turėjo ir analizuojamas teisės aktas. Šis teisės šaltinis neretai vadinamas pamatiniu socialinės apsaugos šaltiniu dėl to, kad tarptautiniu mastu sukonkretino socialinės apsaugos teisės normas ir tiksliai apibrėžė kaip turi būti įgyvendinama socialinė apsauga. Šios konvencijos taikymo sferos išaiškinimas, reglamentuojantis minimalias socialinės apsaugos normas taip pat suvaidino gana svarbų vaidmenį³⁵.

Šioje konvencijoje detalios aprašomos išmokos, kurios išmokamos darbuotojui dėl tam tikrų priežasčių negalinti dirbti (senatvės išmoka, bedarbystės išmoka, motinystės išmoka ir t.t.). Taigi, šios išmokos dabar siejamos su socialinėmis rizikomis, t.y., kiekviena atskira išmoka priskiriama prie tam tikros socialinės rizikos. Galima pastebėti ir tai, jog TDO konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“ buvo labiau orientuota į socialinį draudimą nei į socialinę paramą.

Reikėtų paminėti, kad daugelis Europos Sąjungos valstybių yra ratifikavusios šia konvenciją ir sėkmingai ją taiko savo socialinės apsaugos teisės sistemoje. Lietuva minėtosios konvencijos neratifikavo ir nepasirašė, tačiau teigti, kad Lietuva visiškai

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Aidas*, 1992, Nr. 220.

³⁵ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 11.

nesiremia šios konvencijos nuostatomis – negalima. Kadangi ši konvencija laikoma pamatiniu socialinės apsaugos teisės šaltiniu, jos nuostatomis buvo remtasi kuriant daugelį kitų teisės aktų, kuriuos Lietuva tiesiogiai taiko savo nacionalinėje teisėje.

Kitas ypač svarbus socialinės apsaugos teisės šaltinis – Europos socialinės apsaugos kodeksas. Šis kodeksas buvo priimtas 1964 metais, vėliau jis buvo pataisytas, siekiant patobulinti ir padaryti socialinės apsaugos minimaliuosius standartus lankstesniais. Tokie standartai yra labai svarbūs Europos integracijos procese, taip pat daro teigiamą įtaką laisvam darbuotojų judėjimui. Europos socialinės apsaugos kodekse yra nurodomi šie minimalūs standartai: 1) sveikatos priežiūros; 2) ligos; 3) nedarbo; 4) senatvės; 5) nelaimingų atsitikimų darbe; 6) šeimos; 7) motinystės; 8) invalidumo bei 9) maitintojo netekimo. Kaip jau galima pastebėti, šis teisės aktas numato šiek tiek daugiau standartų nei buvo numatyta TDO konvencijoje Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“.

Analizuojant minėtą teisės aktą galima pastebėti, kad skurdas kaip atskira socialinė rizika nėra išskiriama. Taigi, galima daryti išvadą, jog skurdas pripažįstamas kaip „bendroji“ socialinė rizika nuo kurios asmuo privalo būti apsaugotas. Tai reikštų, jog į skurdo sudėtį patenka socialinis draudimas, socialinė parama ir visos socialinės išmokos. Tokiu atveju, galima būtų daryti prielaidą, kad pensijos, motinystės (tėvystės) ir kitos išmokos mokamos būtent todėl, kad asmuo neatsidurtų ant skurdo ribos. Žinoma, galima daryti ir kitokią išvadą. Skurdas galėtų būti siejamas tik su socialine parama, kuri suteikiama tik tam tikrus kriterijus atitinkantiems asmenims, kadangi tai, jog asmuo gauna vieną iš socialinio draudimo išmokų dar nereiškia, jog yra ant skurdo ribos. Šiuo atveju, įvairių teorijų gali būti labai daug, o vieningos nuomonės dėl skurdo kaip socialinės rizikos vis dar nėra.

Grįžtant prie Europos socialinės apsaugos kodekso analizės galima paminėti, kad jis, be jokios abejonės, yra reikšmingas dokumentas reguliuojant Europos Tarybos aktyviai propaguojamą socialinę sanglaudą, kurios vienas svarbiausių tikslų yra garantuoti socialinę apsaugą Europos šalyse³⁶. Analizuojamo kodekso preambulėje teigiama, kad Europos Tarybos valstybės narės, pasirašiusios šį kodeksą, atsižvelgdamos į tai, kad Europos Tarybos tikslas yra pasiekti didesnės vienybės tarp jos narių, kad, be kitų tikslų, palengvintų jų socialinę pažangą; atsižvelgdamos į tai, jog vienas iš Europos Tarybos socialinės programos siekių yra skatinti visas nares toliau plėtoti savo socialinės apsaugos sistemas;

³⁶ VILPIŠAUSKAS, R. *et. al. Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: pasiekimai ir problemos*. Vilnius, 2000.

pripažindamos, kad yra pageidautina derinti socialines pareigas šalyse narėse. Taigi, galima pastebėti šis kodeksas nenustato jokių būtinųjų reikalavimų socialinės apsaugos lygiui bei struktūrai. Europos socialinės apsaugos kodeksu veikiau siekiama užtikrinti bendrus standartus ir nuostatas, kurie buvo numatyti steigiant Europos Bendriją.

Analizuojant minėtą Kodeksą ir socialines rizikas dėmesį reikėtų atkreipti į tai, jog šiame teisės akte labai detalai aprašomos socialinės išmokos. Šio Kodekso 3 dalyje aprašomos išmokos, kurios yra mokamos būtent tada, kai asmuo atitinka visus įstatymų numatytus kriterijus, kitaip tariant asmuo privalo būti apsaugotas nuo socialinės rizikos (pavyzdžiui, nedarbo ar panašiai).

Svarbu paminėti ir tai, jog Europos socialinė chartija ir Europos socialinės apsaugos kodeksas yra du tarpusavyje glaudžiai susiję dokumentai, kadangi Europos socialinės apsaugos kodeksas iš esmės sukonkretino visas Europos socialinėje chartijoje nustatytas socialinės apsaugos normas.

Galiausiai galima pereiti ir prie Konstitucijos – svarbiausio ir didžiausią galią turinčio Lietuvos nacionalinio teisės šaltinio. Konstitucija tiesiogiai laiduoja socialinės apsaugos teisę, kadangi jos 52 straipsnyje nurodoma, kad valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais. Teisę į socialinę apsaugą turi visi asmenys vienodais pagrindais, išskyrus užsieniečius (ar asmenis be pilietybės), neturinčius teisės nuolat gyventi Lietuvoje. Kai kurios socialinės apsaugos rūšys yra susijusios ir su tam tikromis pareigomis, pavyzdžiui, teisę į socialinį draudimą įgyja asmenys, įstatymų nustatyta tvarka mokantys socialinio draudimo įmokas ar kai už juos mokama įstatymuose nustatyta tvarka³⁷. Taigi, šis teisės šaltinis akivaizdžiai nurodo, kad kiekvienas asmuo turi teisę į socialinę apsaugą ir tokia teisė yra nenuginčijama.

Taigi, kaip jau galima pastebėti Konstitucijoje, nors ir netiesiogiai, įvardijamos tam tikros socialinės rizikos nuo kurių asmuo privalo būti apsaugotas, o nurodytos išmokos atitinka tarptautinės ir Europos Sąjungos socialinės apsaugos teisės nuostatas bei standartus.

Analizuojant Konstituciją galima paminėti ir Konstitucinio Teismo praktiką. Ja nagrinėjant galima pastebėti, jog egzistuoja nemažai su socialinėmis rizikomis bei atitinkamomis išmokomis susijusių nutarimų. Šie nutarimai pabrėžia, jog Lietuvoje socialinė

³⁷ GUOGIS, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius, 2000, p. 7.

apsauga vykdoma tinkamai ir kiekvieno piliečio teisę į socialinę apsaugą gina Lietuvos Respublikos Konstitucija.

Išskirti galima 1997 metų kovo 12 dienos Konstitucinio Teismo nutarimą dėl valstybinių socialinio draudimo pensijų³⁸, taip pat 2004 metų kovo 5 dienos nutarimą dėl socialinių pašalpų skyrimo ir mokėjimo nuostatų³⁹. Vienas iš paskutiniųjų tokių nutarimų – 2018 metų sausio 24 dienos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl maksimalaus motinystės (tėvystės) pašalpos dydžio⁴⁰.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinė rizika iš tiesų labai svarbus bei reikšmingas socialinės apsaugos elementas. Pagrindinis socialinės apsaugos tikslas – suteikti apsaugą arba tam tikras priemones socialinių rizikų atvejais. Nenuostabu, jog svarbiausiuose socialinės apsaugos teisės šaltiniuose atsižvelgiama į žmogaus gyvenimo kokybę, o visos socialinės išmokos detalai reglamentuojamos. Socialinė rizika neatsiejama nuo socialinės apsaugos sistemos įgyvendinimo. Taigi, toliau vertėtų išnagrinėti kaip socialinė apsauga įgyvendinama Lietuvoje, nustatyti kokios socialinės rizikos yra pripažįstamos, o taip pat išnagrinėti probleminius klausimus, susijusius su tam tikromis socialinėmis rizikomis bei išmokomis.

³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Konstitucijai”.

³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) 1 daliai.

⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 6 straipsnio 5 dalies (2011 m. gruodžio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų 7 punkto (2012 m. rugpjūčio 21 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

3. SOCIALINĖS APSAUGOS TIKSLŲ ĮTVIRTINIMAS IR REALIZAVIMAS LIETUVOJE

Lietuvoje šiuo metu išskiriamos dvi socialinės apsaugos formos – socialinis draudimas ir socialinė parama. Socialinis draudimas orientuotas į darbuotojų (tam tikrais atvejais ir kitų ekonomiškai aktyvių asmenų) interesų užtikrinimą, o socialinė parama į kitų asmenų, nebūtinai darbuotojų, interesus. Socialinio draudimo tikslas – iš dalies arba visiškai kompensuoti apdraustiesiems asmenims (įstatymų nustatytais atvejais – jų šeimos nariams) dėl senatvės, negalios, artimųjų netekimo, ligos ar traumos, motinystės (tėvystės), nedarbo prarastas pajamas arba padengti dėl šių priežasčių atsiradusias išlaidas. Socialinė parama suprantamas kompleksas priemonių, apimantis socialines paslaugas ir piniginę paramą. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministrės įsakyme dėl socialinių paslaugų katalogo 2000 m. patvirtinimo⁴¹ teigiama, kad pagrindinis socialinių paslaugų tikslas – patenkinti asmens gyvybinius poreikius ir sudaryti žmogaus orumo vertas gyvenimo sąlygas, kai žmogus nepajėgia pats to padaryti. Tokios nuostatos kildinamos dar iš Bismarko ir Beveridžo teorijų. Bismarkas socialinį draudimą apibūdino kaip draudimą skirtą išimtinai tik dirbantiesiems, o štai Beveridžas socialinį draudimą tapatino su visais asmenimis⁴². Lietuva, be jokios abejonės, perėmė Bismarko socialinio draudimo modelį, tačiau nepamiršo ir Beveridžo siūlomo varianto taip inkorporuodama socialinę paramą.

3.1. Socialinis draudimas

Socialinis draudimas – visuma suderintų valstybinių privalomųjų draudimo sistemų, garantuojančių išmokas senatvės, ligos, nedarbo ir panašiais atvejais⁴³. Pasak A. Guogio valstybinis socialinis draudimas, tai valstybės nustatytų socialinių ekonominių priemonių sistema, teikianti apdraustiesiems gyventojams, taip pat teisės aktų numatytais atvejais apdraustųjų šeimų nariams gyvenimui reikalingų lėšų ir paslaugų, jei jie negali dėl teisės aktuose numatytų priežasčių apsirūpinti iš darbo ir kitokių pajamų ir dėl teisės aktuose numatytų svarbių priežasčių turi papildomų išlaidų. Socialinis draudimas – viena

⁴¹ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministrės įsakymas dėl socialinių paslaugų katalogo 2000 m. patvirtinimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.106275/>>.

⁴² BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 22-23.

⁴³ Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

psichologiškai labiausiai priimtinių ir daugelyje pasaulio valstybių plačiai paplitusių pajamų perskirstymo formų, kai kiekvienas žmogus žino, kad jo ir už jį draudėjų (darbdavių) mokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos bus naudojamos išimtinai įstatymais reglamentuotoms, socialinę paskirtį turinčioms išmokoms⁴⁴. A. Bitinas teigia, kad valstybinio socialinio draudimo tikslas yra sumažinti skurdą ir apsaugoti nuo jo asmenis, kai jiems tokia pagalba reikalinga, skatinti socialinę integraciją ir lygybę tarp skirtingų socialinių grupių⁴⁵. Taigi, daugumos mokslininkų nuomonė apie socialinį draudimą kardinaliai nesiskiria ir yra beveik vienoda.

Pasauliniu mastu socialinis draudimas buvo minimas ir aprašomas tokiuose teisės aktuose kaip 1948 m. gruodžio 10 d. Jungtinių Tautų visuotinė žmogaus deklaracija⁴⁶, 1966 m. gruodžio 16 d. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas⁴⁷ ir daugelyje kitų. Lietuvoje svarbiausiu teisės šaltiniu, reglamentuojančiu socialinį draudimą, laikomas Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (toliau – Valstybinio socialinio draudimo įstatymas)⁴⁸.

Valstybinio socialinio draudimo įstatyme teigiama, kad socialinis draudimas yra socialinės apsaugos sistemos dalis, kurios priemonėmis visiškai ar iš dalies kompensuojamos apdraustiesiems asmenims ir įstatymų numatytais atvejais jų šeimų nariams dėl draudžiamųjų įvykių prarastos darbo pajamos arba apmokamos papildomos išlaidos⁴⁹. Minėto įstatymo įstatymo 3 straipsnyje numatyta, kad Lietuvoje yra šios socialinio draudimo rūšys: 1) pensijų socialinis draudimas; 2) ligos socialinis draudimas; 3) motinystės socialinis draudimas; 4) nedarbo socialinis draudimas; 5) nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinis draudimas ir 6) privalomasis sveikatos draudimas.

Lietuvoje, be Valstybinio socialinio draudimo įstatymo yra ir daugybė kitų įstatymų reglamentuojančių socialinį draudimą. Žinoma, vienas iš pirmųjų buvo 1991 metais buvo priimtas Valstybinio socialinio draudimo įstatymas, jis įtvirtino socialinio draudimo rūšis, finansus ir valdymą. Nuo 1995, kai ypač pasireiškė ūkio pertvarkymo sunkumai, gamybos

⁴⁴ GUOGIS, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius, 2000, p. 7.

⁴⁵ BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011, p. 8.

⁴⁶ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

⁴⁷ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290.

⁴⁸ Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Lietuvos aidas*, 1991, Nr. 107.

⁴⁹ Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

smukimas, hiperinfliacija, nedarbas, šešėlinės ekonomikos ir mokesčių vengimo padariniai, paramos šeimai ir naujojoje pensijų sistemoje atsirado griežtų reikalavimų pretenduojantiems į socialines išmokas, o infliacijos nulemti išmokų dydžiai buvo įtvirtinti ir įstatymais. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas (toliau – Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas)⁵⁰ nustatė teisę į ligos ir motinystės (tėvystės) socialinio draudimo pašalpas, jų skyrimo, apskaičiavimo, mokėjimo ir kitas sąlygas. Šis socialinis draudimas kompensuoja apdraustiems asmenims dalį dėl jų pačių arba šeimos narių ligos, motinystės, tėvystės prarastų ar dėl dalyvavimo profesinės reabilitacijos programoje negautų darbo pajamų. Taip pat buvo skubiai parengta ir priimta nemažai kitų Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos įstatymų, bet iki 1994 metų pensijos buvo skiriamos ir mokamos pagal senąjį pensijų įstatymą ir tik vėliau buvo priimtas 1994 priimtas Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (toliau – Socialinio draudimo pensijų įstatymas)⁵¹. 1999 metais priimtas Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas⁵², sudaręs galimybes steigti privatiems pensijų fondams bei Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (toliau – Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas)⁵³. 2003 metais pradėta pensijų reforma, nuo 2004 metų į antrosios pakopos pensijų fondus apdraustieji asmenys perkelia dalį savo mokamų privalomojo pensijų socialinio draudimo įmokų, o trečiosios pakopos pensijų fonduose gali savanoriškai kaupti būsimosioms pensijų išmokoms savo laisvas lėšas. Svarbu paminėti ir tai, kad dėl naujų ekonominių ir politinių sąlygų 1990 metais buvo pripažinta nedarbo socialinė rizika ir sukurta bedarbių rėmimo sistema, pripažinta infliacijos grėsmė ir sukurta minimalių garantijų sistema mažas pajamas gaunantiems asmenims. Skurdo sąvoka nebuvo (ir nėra) įtvirtinta teisės aktuose, bet skurdas buvo pripažintas kaip reiškinyis ir sukurta piniginės paramos bei išlaidų kompensavimo

⁵⁰ Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 111-3574.

⁵¹ Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153.

⁵² Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 75-3472.

⁵³ Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 1882.

skurstantiesiems sistema. Galiausiai 2003 metais buvo priimtas Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (toliau – Nedarbo socialinio draudimo įstatymas)^{54,55}.

Nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog socialinio draudimo sistema yra pakankamai aiški ir tobula, iš tiesų taip nėra. Egzistuoja daugybė probleminių klausimų susijusių su tam tikromis socialinio draudimo rūšimis ir išmokomis. Visus šiuos probleminius klausimus išnagrinėti būtų labai sudėtinga, tačiau vertėtų išanalizuoti keletą tokių aspektų kaip pensijų mažinimas krizės atveju ir dirbantiems asmenims, motinystės ir vaiko priežiūros išmokų lubų nustatymas bei nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam. Tačiau, prieš analizuojant visus šiuos probleminius klausimus vertėtų trumpai aptarti ir kiekvieną socialinės rizikos rūšį: 1) senatvę; 2) neįgalumą; 3) šeimos maitintojo netekimą 4) ligą; 5) motinystę (tėvystę); 6) nedarbą bei 7) nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas.

3.1.1. Senatvė

Pradėti analizę galima nuo senatvės. Ši socialinė rizika sulaukia bene daugiausiai dėmesio ir pasireiškia tuo, jog asmuo sulaukęs tam tikro amžiaus gali nutraukti savo profesinę veiklą, o valstybė apsaugodama jį nuo socialinės rizikos moka atitinkamą socialinę išmoką. Šiuo metu Socialinio draudimo pensijų įstatymas numato, jog senatvės pensijos amžius yra 63 metai moterims, o vyrams – 64 metai. Nuo 2026 metų toks amžius bus suvienodintas iki 65 metų abiejų lyčių atstovams. Taip pat, norint gauti senatvės pensiją, minimalus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažas yra 15 metų, o būtinasis – 30 metų. Tiesa yra ir tam tikra išimtis – valstybinės pensijos, kurios mokamos iš valstybės biudžeto. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas numato tokias pensijas kaip: 1) Respublikos Prezidento valstybinė pensija; 2) Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių valstybinės pensijos; nukentėjusiųjų asmenų valstybinės pensijos bei 3) pareigūnų ir karių valstybinės pensijos bei mokslininkų pensijos⁵⁶. Taip pat Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas⁵⁷

⁵⁴ Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2018, Nr. 11436.

⁵⁵ Visuotinė Lietuvių enciklopedija [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-socialines-apsaugos-sistema-117704>>.

⁵⁶ Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2018.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3088.

numato, jog tokios rūšies pensijos gali būti skiriamos ir teisėjams.

Pasak D. Pieters senatvė turi keletą specifinių ypatumų, darančių įtaką socialinės rizikos atlyginimo būdai. Šiuo atžvilgiu gana būdingi yra ilgalaikiai sprendimai dėl senatvės pensijų. Juos priima dabartiniai politikai – jie užkrauna atsakomybę ateities kartoms, kada jų pačių jau nebus. Tai aiškiai rodo solidarumo tarp kartų reikalingumą. Kita vertus, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tradiciškai pagyvenusį kartą yra silpnesnė visuomenės socialinė politinė grandis, nors šiais laikais čia gali būti pastebimų pokyčių. Negalima pamiršti, kad senėjimo procesas turi įtakos senatvės pensijų schemoms. Darbo rinkoje siekiant sukurti daugiau laisvų vietų gausiam jaunų nedirbančių žmonių būriui, daugelyje šalių sudaroma galimybė priešlaikinei senatvės pensijai gauti⁵⁸. Taigi, galima daryti išvadą, jog asmuo sulaukęs garbingo amžiaus nebus paliktas likimo valiai, jam bet koku atveju bus mokama atitinkama išmoka.

3.1.2. Neįgalumas

Svarbu aptarti ir neįgalumą kaip socialinę riziką. Valstybė privalo užtikrinti ir asmenų, kurie yra visiškai arba dalinai neįgalūs interesus. Neįgalūs asmenys dažniausiai dėl savo fizinių arba psichinių sugebėjimų praradimo negali tinkamai savimi pasirūpinti bei užsidirbti reikiamų lėšų pragyvenimui. Tokiu atveju tokie asmenys gali gauti neįgalumo pensiją.

Neįgalumas kaip socialinė rizika yra svarbus tada, kai yra susijęs su teise gauti valstybinių ar privačių draudimo sistemų paslaugų. Šios paslaugos gali atlikti skirtingas funkcijas: 1) palengvinti arba sušvelninti neįgalaus asmens būseną (slaugant sunkius arba labai sunkius invalidus arba teikiant sveikatos priežiūros paslaugas lėtinėmis ligomis sergantiems ligoniams); 2) išgydyti neįgalų asmenį visiškai arba iš dalies (taikant medicininės arba profesinės reabilitacijos priemones); 3) pagerinti neįgalaus asmens finansinę padėtį ir sudaryti jiems galimybes dalyvauti visuomeniniame gyvenime (lengvatos naudojantis visuomeniniu transportu, mokesčių lengvatos už telefoną, radiją ir televiziją arba dalyvavimas visuomeniniuose renginiuose)⁵⁹.

Lietuvoje neįgalumą reglamentuoja Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės

⁵⁸ PIETERS, D. *Ivadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 60.

⁵⁹ Socialinė apsauga [interaktyvus]. *Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SocApsDarbMin/socbook_97.pdf>.

integracijos įstatymas (toliau – Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas)⁶⁰. Būtent jame nustatyta, kad neįgalieji gali gauti ne tik neįgalumo (netekto darbingumo) pensiją, bet ir socialinės paramos pašalpą. Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo 19 straipsnyje nustatyta, kad neįgalumo lygis nustatomas asmenims iki 18 metų, išskyrus asmenis, kurie yra (buvo) draudžiami valstybiniu socialiniu draudimu. Neįgalumas gali būti trijų lygių – sunkus, vidutinis ir lengvas. Neįgalumo lygis nustatomas kompleksiskai vertinant asmens sveikatos būklę, galimybes būti savarankiškam kasdienėje veikloje, galimybes ugdytis, aplinkos veiksnių įtaką ir kitus svarbius aspektus.

Valstybiniame socialinio draudimo įstatyme numatyti kriterijai, kuriuos atitinkantis asmuo gali gauti neįgalumo pensiją. Taigi, teisę gauti valstybinę socialinio draudimo netekto darbingumo pensiją turi asmenys, kuriems Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo nustatyta tvarka nustatytas darbingumo lygis ir kurie pripažinti nedarbingais arba iš dalies darbingais. Konstitucinis Teismas 2009 metais viename iš savo nutarimų⁶¹ nustatė, kad teisę gauti netekto darbingumo pensiją asmuo turi esant šioms sąlygoms: 1) jam pagal Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymą nustatytas toks darbingumo lygis, dėl kurio jis yra pripažintas nedarbingu arba iš dalies darbingu; 2) jis turi įstatyme nustatytą (tam tikru atveju minimalų – 2 mėnesių) valstybinio socialinio pensijų draudimo statžą.

Taigi, galima daryti išvadą, kad neįgalieji tikrai nelieka nuošalyje, valstybė visada stengiasi užtikrinti, kad žmonės su negalia gautų reikiamą pagalbą. Tokia pagalba būna ne tik finansinė, šiais laikais neįgaliuosius stengiamasi vis labiau integruoti ir į socialinę bei kultūrinę gyvenimą.

3.1.3. Šeimos maitintojo netekimas

Taip pat trumpai aptarti reikėtų ir šeimos maitintojo netekimą. Šeimos maitintojo netekimas reiškia, jog miręs šeimos narys buvo vienintelis dirbantysis, kuris išlaikė šeimą, o jam mirus šeima lieka be pajamų. Tokiu atveju sprendžiama ar pasilikęs gyvas asmuo turi pakankamai lėšų pragyvenimui, jei ne – valstybė privalo apsaugoti tokį asmenį nuo socialinės rizikos.

⁶⁰ Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Lietuvos aidas*, 1991, Nr. 249-0.

⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

Dažniausiai tokios socialinės išmokos skiriamos mirusiojo vaikams (našlaičių pensijos) bei mirusiojo sutuoktiniui (našlių pensijos).

Pasak D. Pieters tokių pašalpų mokėjimas gali būti tęsiamas tol, kol netekusieji maitintojo negali užsidirbti patys. Mirusio asmens pajamų kompensavimas jo išlaikomam partneriui apribojamas santykinai trumpu laikotarpiu po mirties, t.y., pašalpos mokamos pereinamuoju laikotarpiu, kol likęs sutuoktinis susiranda darbo. Todėl ši pašalpa dažnai vadinama prisitaikymo pašalpa⁶². Žinoma, ši taisyklė nėra taikoma našlių pensijoms, jos mokamos iki pat pat likusio gyvo sutuoktinio mirties.

Valstybinio socialinio draudimo pensijų įstatyme numatyta našlys/-ė arba kada našlaitis/-tė gali gauti pensijas. Teisę gauti valstybinę socialinio draudimo našlių pensiją turi vienas iš šių asmenų: 1) našlė arba našlys, auginantys mirusiojo asmens vaikus ar įvaikius, kuriems gali būti paskirta našlaičių pensija; 2) našlė arba našlys, sutuoktinio mirties metu sukakę 5 metais mažesnę už senatvės pensijos amžių ar vyresni arba pripažinti invalidais; 3) faktinis sutuoktinis, jei turėjo su mirusiuoju vaikų, kuriems gali būti paskirta našlaičių pensija, juos augina ir jeigu nėra mirusiojo asmens sutuoktinio, kuriam gali būti paskirta našlių pensija. Jei nėra šių išvardytų asmenų, teisę gauti našlių pensiją turi vienas iš mirusiojo tėvų, auginantis mirusio asmens vaikus ar įvaikius, kuriems gali būti paskirta našlaičių pensija. Asmeniui, gaunančiam našlių pensiją, pensijos mokėjimas nutraukiamas naujai susituokus.

Teisę gauti valstybinę socialinio draudimo našlaičių pensiją turi mirusiojo vaikai ir įvaikiai iki 18 metų, taip pat vyresni, jei jie tapo invalidais iki 18 metų. Mirusiojo posūniai ir podukros, kurie iki jo mirties neturėjo teisės gauti našlaičių pensijos, turi teisę gauti valstybinę socialinio draudimo našlaičių pensiją tokiomis pat sąlygomis, kaip ir vaikai. Nustatyta tvarka įregistruotų aukštųjų, aukštesniųjų, profesinių bei vidurinių mokyklų dieninių skyrių studentai ir moksleiviai turi teisę gauti našlaičių pensiją iki šių mokyklų baigimo, bet ne ilgiau kaip iki jiems sukaks 24 metai. Mirusiojo vaikams, turintiems teisę gauti našlaičių pensiją, ši teisė išlieka taip pat tada, kai juos kas nors įvaikina.

Galima daryti išvadą, kad tokiu atveju valstybė užtikrina socialinę apsaugą. Mokamos našlaičių bei našlių pensijos padeda padengti dalį šeimos narių pajamų prarastų dėl vieno iš jų mirties. Tokios pensijos, be jokios abejonės, labiausiai reikalingos našlaičiams, kurie neturi nuolatinių pajamų ir negali sau užtikrinti minimalaus pragyvenimo lygio.

⁶² PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 68.

3.1.4. Liga

Toliau galima pereiti prie ligos ir su ja susijusių išmokų analizės. Asmuo susirgęs gali tapti laikinai nedarbingu, tokiu atveju jis netenka savo pajamų, o valstybė privalo užtikrinti, kad asmuo minėtas pajamas gautų ir galėtų oriai pragyventi. Apie nedarbingumą kalbama tik tuo atveju, kai yra įmanoma tiksliai nustatyti, kiek sumažėjo žmogaus galimybė užsidirbti, t. y. kai galima pademonstruoti, jog besikreipiantis žmogus dėl ligos toliau nebegali gauti tokio uždarbio, kaip kitas toks pat žmogus, tačiau be sveikatos sutrikimų⁶³.

Lietuvoje ligos pašalpos skiriamos: 1) apdraustiesiems asmenims, tapusiems laikinai nedarbingiems dėl ligos arba traumos ir dėl to praradusiems darbo pajamų; 2) sergantiems šeimos nariams slaugyti; 3) dėl užkrečiamųjų ligų protrūkių arba epidemijų nušalintiems nuo darbo; 4) apdraustiesiems asmenims, kurie gydomi sveikatos priežiūroje, teikiančioje ortopedines ir (ar) protezavimo paslaugas; 5) vaikų priežiūrai, jeigu vaikų įstaigose nustatytas infekcijų plitimą ribojantis režimas; 6) vaiko priežiūrai, jeigu asmuo, kuriam suteiktos nėštumo ir gimdymo atostogos ar atostogos vaikui prižiūrėti, kol jam sueis treji metai, dėl savo ligos ar traumos negali šio vaiko prižiūrėti bei 7) apdraustiesiems asmenims, tapusiems laikinai nedarbingiems dėl audinių, ląstelių ar organų paėmimo transplantacijai donorystės tikslu⁶⁴. Taigi, kaip jau galima pastebėti, Lietuvoje ligos pašalpos gali būti mokamos ne tik asmeniui, kuris dėl ligos tapo nedarbingas, bet ir susirgus jo šeimos nariams, o taip pat ir esant kitiems įstatyme nustatytiems kriterijams. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas nustato ir daugiau kriterijų, lemiančių kokie būtent asmenys turi teisę į ligos išmoką, taip pat ir išmokos dydžius.

Svarbu paminėti ir tai, jog minėtas įstatymas numato atvejus kuomet ligos išmoka gali būti neišmokėta. Ligos išmoka nemokama šiais atvejais kai: 1) apdraustasis asmuo tapo laikinai nedarbingas dėl traumos, kurią gavo darydamas nusikalstamą veiką; 2) kai apdraustasis asmuo sužalojo savo sveikatą arba apsimetė sergančiu; 3) kai apdraustasis asmuo tapo nedarbingas dėl neblaivumo (girtumo) ar dėl piktnaudžiavimo psichiką veikiančiomis medžiagomis. Taigi, tokios įstatymų leidėjo nustatytos nuostatos leidžia išvengti bereikalingo piktnaudžiavimo ligos pašalpomis.

⁶³ PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 71.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 86 „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 10-284.

3.1.5. Motinystė (tėvystė)

Išanalizavus ligos išmokas galima aptarti ir motinystės (tėvystės) išmokas. Motinystės (tėvystės) atveju motina arba tėvas nebegali dirbti ir negauna pajamų, kadangi privalo kuri laiką prižiūrėti vaiką. Tokiu atveju valstybė teikia atitinkamą finansavimą, kuriuo užtikrina, kad šeimoje būtų tam tikros pajamos, kurios leistų šeimai oriai pragyventi. Teigiama, jog tokia išmoka mokama iš esmės tam, kad asmuo nebijotų susilaukti vaiko ir prarasti savo nuolatinių pajamų. Kitaip tariant minėtoji pašalpa turėtų skatinti gimstamumą šalyje. Taip pat, kaip jau buvo aptariama anksčiau, motinystė (tėvystė) – tai teigiama socialinė rizika, nuo kurios valstybė ne tiek stengiasi apsaugoti asmenį, kiek stengiasi užtikrinti reikiama pagalbą moteriai susilaukusiai vaiko bei motinai (tėvui) prižiūrinčiam vaiką iki tam tikro amžiaus.

Nagrinėjant motinystę (tėvystę) kaip socialinę riziką ir su ja susijusias išmokas taip pat reikėtų atskirti nėštumo ir gimdymo atostogas bei vaiko priežiūros atostogas ir su šiomis atostogomis susijusias išmokas. Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme nustatyta, kad moterims, suėjus 30 ir daugiau nėštumo savaičių, motinystės išmoka mokama už 126 kalendorines dienas. Komplikuoto gimdymo atveju ir kai gimė daugiau negu vienas vaikas, išmoka mokama papildomai už 14 kalendorinių dienų. Moterims, kurios iki gimdymo datos (suėjus 30 ir daugiau nėštumo savaičių) nepasinaudojo teise į nėštumo ir gimdymo atostogas, motinystės išmoka mokama už 56 kalendorines dienas po gimdymo. Moterims, kurios iki gimdymo datos (suėjus 30 ir daugiau nėštumo savaičių) nepasinaudojo teise į nėštumo ir gimdymo atostogas, komplikuoto gimdymo atveju ar kai gimė daugiau negu vienas vaikas, motinystės išmoka mokama už 70 kalendorinių dienų po gimdymo. Pagal minėtą įstatymą vaiko tėvas taip pat gali būti išleistas tėvystės atostogų iki kol vaikui sueis mėnuo. Vaiko priežiūros atostogų metu motinystės (tėvystės) išmoka mokama vaiko priežiūros atostogų laikotarpiu nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos iki tol, kol vaikui sueis dveji metai. Išmokos dydis nuo nėštumo ir gimdymo atostogų pabaigos, kol vaikui sueis vieni metai, yra 90 procentų, o kol vaikui sueis dveji metai, – 75 procentai išmokos gavėjo kompensuojamojo uždarbio dydžio.

Svarbu paminėti ir tai, jog analizuojamame įstatyme teigiama, kad motinystės (tėvystės) išmoka savarankiškai dirbantiems asmenims ir asmenims, gaunantiems pajamas iš sporto ar atlikėjo veiklos arba pagal autorines sutartis, apskaičiuojama pagal kompensuojamąjį uždarbį

ir, jeigu motinystės (tėvystės) išmoka negali būti skiriama dėl tam tikrų priežasčių, tai mokama tik vaiko pašalpa.

3.1.6. Nedarbas

Aptarti reikėtų ir vieną opiausių problemų pasaulyje – nedarbą. Šią problemą itin sunku spręsti ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Ekonominės krizės, darbo vietų trūkumas, tinkamo išsilavinimo neturėjimas – tai tik maža dalis priežasčių kodėl nedarbas vyrauja net ir šiais laikais. Žinoma, socialinė apsauga ir buvo sukurta tam, kad visais įmanomais būdais apsaugotų žmogų nuo nepritekliaus, o nedarbas, šiuo atveju, gali būti prilyginamas nepritekliui. Taigi, valstybė privalo nepamiršti ir be darbo esančių piliečių bei užtikrinti minimalų jų pragyvenimo lygį.

Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo 22 straipsnyje⁶⁵ tiksliai pateikiama koks asmuo atitinka bedarbio kriterijus. Teisės teoretikai taip pat teigia, kad bedarbis asmuo turi atitikti tokius požymius: asmuo yra darbingas ir darbingo amžiaus; nedirba ir negauna uždarbio dėl ne nuo jo priklausančių priežasčių; yra užsiregistravęs užimtumo tarnyboje kaip ieškantis darbo; nesimoko dieninėse mokymo įstaigose; yra pasirengęs dirbti pasiūlytą darbą ar mokytis profesijos bei neturi pakankamai pragyvenimo lėšų⁶⁶. Taigi, koks asmuo gali būti laikomas bedarbiu – pakankamai aišku.

Jau žinoma, nedarbas yra viena iš socialinių rizikų nuo kurios asmuo privalo būti apsaugotas. Šiuo atveju, apsauginė priemonė – nedarbo išmoka. Tačiau, nedarbo išmoka mokama tikrai ne kiekvienam bedarbio kriterijus atitinkančiam asmeniui. Remiantis Lietuvos Respublikos darbo kodeksu (toliau – Darbo kodeksas)⁶⁷ nedarbo išmoka gali būti mokama kai asmuo turi įgytą minimalų darbo stažą, o Nedarbo socialinio draudimo įstatyme sukonkretinta ir kokius kriterijus asmuo privalo atitikti, kad gautų nedarbo išmoką. Taigi, teisę į nedarbo draudimo išmoką turi teritorinėje darbo biržoje įsiregistravę asmenys, kuriems suteiktas bedarbio statusas, jeigu teritorinė darbo birža jiems nepasiūlė tinkamo darbo ar aktyvios darbo rinkos politikos priemonių ir jeigu jie atitinka bent vieną iš šių sąlygų: iki įsiregistravimo teritorinėje darbo biržoje turi ne mažesnę kaip 12 mėnesių nedarbo draudimo

⁶⁵ Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 18825.

⁶⁶ TIAŽKIJUS, V. *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Vilnius, 2005, p. 288.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 23790.

stažą per paskutinius 24 mėnesius; baigė privalomąją pradinę karo tarnybą ar alternatyviąją krašto apsaugos tarnybą arba buvo paleisti iš nuolatinės privalomosios pradinės karo tarnybos, kurios metu įgijo pagrindinį karinį parengtumą. Galima preziumuoti, jog minėtoji išmoka mokama ne visiems bedarbio statusą turintiems asmenims, kad nebūtų piktnaudžiaujama tokia teise ir visi nedirbantieji pirmiausiai siektų susirasti darbą, o ne gauti valstybės skiriamą išmoką.

3.1.7. Nelaimingi atsitikimai darbe ir profesinės ligos

Galiausiai galima pereiti ir prie nelaimingo atsitikimo darbe bei profesinės ligos analizės. Kalbant apie šią socialinę riziką reikėtų pabrėžti, kad nelaimingas atsitikimas darbe traktuojamas kaip atsitikimas, kurio metu darbuotojas tampa nedarbingu arba miršta, o profesinė liga išimtinai susijusi tik su asmens profesija.

Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatyme teigiama, kad nelaimingas atsitikimas darbe, tai įvykis darbe, įskaitant eismo įvykį darbo laiku, nustatyta tvarka ištirtas ir pripažintas nelaimingu atsitikimu darbe, kurio padarinys – darbuotojo trauma. Profesinė liga šiame įstatyme nurodoma kaip ūmus ar lėtinis darbuotojo sveikatos sutrikimas, kurį sukėlė vienas ar daugiau kenksmingų ir (ar) pavojingų darbo aplinkos veiksnių.

Tačiau, reikėtų pabrėžti ir tai, jog minėtasis įstatymas nustato atvejus kuomet draudiminiais įvykiais nepripažįstami nelaimingi atsitikimai darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba nepripažįstamos nustatytos ūmios profesinės ligos. Tokiais atvejais pripažįstama kai: apdraustasis nukentėjo dėl savo veikos, kurioje ikiteisminio tyrimo institucija arba teismas nustatė nusikalstamos veikos požymius arba, kad ši veika yra susijusi su administraciniu teisės pažeidimu, išskyrus darbo saugos ar darbo higienos norminių teisės aktų pažeidimus; apdraustasis sąmoningai (tyčia) siekė, kad įvyktų nelaimingas atsitikimas; apdraustasis sirgo liga, nesusijusia su darbu; apdraustasis savavališkai (be darbdavio žinios) dirbo sau (savo interesais); prieš apdraustąjį buvo panaudotas smurtas, jeigu smurto aplinkybės ir motyvai nesusiję su darbu, išskyrus atvejus, kai nelaimingas atsitikimas įvyksta pakeliui į darbą ar iš darbo.

Žinoma, atsitikus įstatyme nustatytam draudimui įvykiui, asmeniui išmokama atitinkama socialinė išmoka. Tokių išmokų rūšys yra 3: ligos dėl nelaimingo atsitikimo darbe, pakeliui į darbą ar iš darbo arba profesinės ligos pašalpa; netekto darbingumo vienkartinė kompensacija; netekto darbingumo periodinė kompensacija.

Taigi, trumpai aptarus visas Valstybinio socialinio draudimo įstatyme nustatytas socialines rizikas galima pereiti ir prie jau anksčiau išvardytų probleminių aspektų susijusių su kai kuriomis socialinėmis rizikomis, tokiomis kaip senatvė, motinystė (tėvystė) bei nelaimingas atsitikimas darbe.

3.1.8. Socialinių rizikų probleminiai aspektai

Pradėti probleminių aspektų analizę galima nuo senatvės kaip socialinės rizikos ir pensijų išmokų. Šiuo atveju galima išskirti dvi labai opias problemas: pensijų mažinimą ekonominės krizės atveju ir pensijų mažinimą dirbantiems asmenims. Šie du atvejai nėra išskirtiniai, taip pat tai nėra joks naujas reiškinys su kuriuo Lietuvos valstybė niekada nebuvo susidūrusi. Lietuvos pensininkams visai neseniai teko susitaikyti su tuo, jog jų pensijos buvo mažinamos vienu arba kitu tikslu. Tačiau, kyla nemažai klausimų dėl to, ar mažinti sunkiu darbu užsitarnautas senatvės išmokas iš tiesų buvo reikalinga ir neišvengiama, ar tai buvo teisėta. Žinoma, tai gana sudėtingi klausimai, tačiau atsakymus į šiuos klausimus pateikti tikrai galima.

2008 metų ekonominę krizę geriausiai prisimena būtent pensininkai, ir ne vien dėl visų neigiamų krizės padarinių, tačiau dar ir dėl to, jog asmeniškai visa tuo metu valstybėje susidariusi situacija palietė ir juos – pensininkams buvo sumažintos pensijos. Tiesa, tuo metu buvo priimta ir nemažai kitų visuomenės nelabai palankiai vertinamų sprendimų (pavyzdžiui, sumažintos buvo ir kitos socialinės išmokos), tačiau pensijų tema buvo jautriausia. Žinoma, valstybė teigė, jog tai buvo būtinas ir neišvengiamas žingsnis, kadangi Lietuvos ekonomika išgyveno ne pačius geriausius laikus, o taip pat prižadėjo, jog senjorams viskas bus gražinti. Tačiau, tokie valstybės pažadai menkai nuramino žmones. Buvo svarstoma kodėl valstybė nusprendė sumažinti ir taip nedideles pensijų išmokas, taip pat ne kartą buvo keltas klausimas dėl to, ar tai buvo teisinga senjorų bei visuomenės atžvilgiu.

2009 metais buvo priimtas Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas (toliau – Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas)⁶⁸. Šiame įstatyme buvo numatyta, jog esant sunkiai ekonominei padėčiai valstybėje gali būti mažinamos senatvės pensijos. Per krizės laikotarpį būtent ir teko spręsti svarbius socialinės apsaugos klausimus. Negerėjanti demografinė situacija, ekonomikos krizė, didelis nedarbas ir kiti neigiami veiksniai privertė įstatymų leidėją priimti svarbius, nors ir visuomenės nepalankiai įvertintus, sprendimus. Nors įstatymas iš dalies pablogino daugelio išmokų gavėjų padėtį, tačiau jį priimti per krizę buvo pateisinama. Kaip nurodė įstatymų leidėjas, priimant šį įstatymą, tiesiogiai remtasi Konstitucinio Teismo suformuota praktika, jog išimtiniais atvejais, kai valstybėje yra susidariusi ypatinga padėtis (ekonomikos krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina išmokoms mokėti, išmokų santykių teisinis reguliavimas gali būti laikinai koreguojamas. Išmokos gali būti mažinamos tiek, kiek būtina gyvybiškai svarbiems visuomenės interesams užtikrinti ir kitoms konstitucinėms vertybėms apsaugoti⁶⁹. Taigi, minėtu atveju toks politinis sprendimas neturėjo būti labai netikėtas ir neįprastas, tačiau situacija šalyje susiklostė kiek kitaip, o visi piliečiai buvo labai nepatenkinti tokiu sprendimu.

Žinoma, netrukus buvo priimtas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl ekonomikos sunkmečio“⁷⁰, kuris numatė, jog tokie ribojimai ir išmokų mažinimai yra tik laikina priemonė. Nutarime buvo teigiama, kad tol, kol baigsis ekonomikos sunkmetis, yra reikalingos skubios priemonės valstybės viešiesiems finansams konsoliduoti, valstybės skolai ir deficitui valdyti, finansų stabilumui užtikrinti ir ekonomikai skatinti. Taip pat teigta, kad socialinių garantijų mažinimas bus laikina priemonė ir vykdoma vadovaujantis konstituciniais teisėtų lūkesčių ir proporcingumo principais, užtikrinant, kad: pirma, socialinės išmokos ir atlyginimai viešajame sektoriuje bus išmokėti laiku; antra, socialinių išmokų mažinimas yra solidarus, mažinamos visos išmokų rūšys; trečia, socialinių išmokų mažinimas yra teisingas ir proporcingas, didesnės išmokos yra mažinamos proporcingai didesniu koeficientu. Galiausiai buvo nustatyta, kad konstatavus ekonominio sunkmečio pabaigą, krizės laikotarpiu sumažintos valstybinio socialinio draudimo senatvės ir netekto

⁶⁸ Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 152-6820.

⁶⁹ PETRYLAITĖ, D., PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 2015, p. 165.

⁷⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 125-5380.

darbingumo pensijos bus kompensuojamos Vyriausybės nustatyta tvarka. Taigi, šis teisės aktas puikiai išaiškino visą tuo metu susiklosčiusią situaciją ir nustatė aiškią kryptį tolimesniam šalies ekonomikos pagerinimui.

Pasak D. Petrylaitės ir V. Petrylaitės politinė Vyriausybės deklaracija negarantavo, kad visi įstatymų pakeitimai išmokų mažinimo klausimu buvo priimti laikantis konstitucinių socialinių garantijų apsaugos principų (pavyzdžiui, didesnis dirbančių pensijų gavėjų pensijų mažinimas). Ir nors ekonominės krizės prielaidos Vyriausybės nutarime buvo pakankamai identifikuotos ir apibrėžtos, tačiau krizės pabaigos konstatavimo prielaidos nebuvo numatytos. Gali būti, kad toks neapibrėžtas laikinų ribojimų taikymo laikotarpis nulėmė ir tai, jog nutarime minima Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pareiga iki 2010 m. liepos 1 d. pateikti Vyriausybei ekonominės krizės laikotarpiu sumažintų valstybinio socialinio draudimo senatvės pensijų kompensavimo tvarką, faktiškai buvo realizuota tik 2014 m. gegužės 15 d., priėmus Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo senatvės ir netekto darbingumo (invalidumo) pensijų kompensavimo įstatymą⁷¹. Todėl, nėra nieko keisto, jog visa ši situacija su senatvės pensijų mažinimu ekonominės krizės metu pasiekė ir Konstitucinį Teismą.

Analizuojant svarbiausią Konstitucinio Teismo nutarimą susijusi su pensijų mažinimų „Dėl pensijų perskaičiavimo ir mokėjimo valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominiai, finansinei padėčiai“⁷² galima pastebėti, jog buvo laikomasi nuomonės, kad pensijas, kaip ir kitas socialines išmokas, galima mažinti tik išimtiniais atvejais, kai valstybėje yra susidariusi ypatinga padėtis, pavyzdžiui, ekonomikos krizė. Konstitucinis Teismas šiam nutarime, vertindamas Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo atitiktį Lietuvos Respublikos Konstitucijai, vienareikšmiškai nustatė, kad įstatymų leidėjas, susidarius ypatingai situacijai, kai dėl ekonomikos krizės neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek jų būtina senatvės pensijoms mokėti, mažindamas senatvės pensijas privalo numatyti asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama, susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą, pagal kurį valstybė įsipareigotų tokiems asmenims, nebelikus

⁷¹ PETRYLAITĖ, D., PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 2015, p. 166.

⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisės aktų nuostatų, kuriomis reguliuojamas pensijų perskaičiavimas ir mokėjimas valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansiniai padėčiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

minėtos ypatingos situacijos, per protingą laikotarpį teisingai kompensuoti jų praradimus, atsiradusius dėl senatvės pensijos sumažinimo.

Analizuojamame Konstitucinio Teismo nutarime taip pat teigiama, kad Vyriausybė pagal Konstituciją turi įgaliojimus vykdyti valstybės biudžetą, ir Seimas, pagal Konstituciją valstybės biudžetą tvirtinantis įstatymu, negali nereaguoti į tokį esminį valstybės ekonominės ir finansinės būklės pakitimą, kai dėl ypatingų aplinkybių (ekonomikos krizės, gaivalinės nelaimės ir kita) valstybėje susiklosto itin sunki ekonominė, finansinė padėtis; laikinas pensijų ar atlyginimų sumažinimas pagrįstas tol, kol nesibaigia ypatinga situacija, kuri apibrėžiama kaip tokia situacija, dėl kurios valstybės ekonominė ir finansinė padėtis, nepaisant įvairių kitų taikomų priemonių ekonominei krizei įveikti, pakinta taip, kad *inter alia* nėra užtikrinamas lėšų, būtinų iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (kitų darbuotojų, kuriems už darbą mokama iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų) atlyginimams už darbą mokėti, arba lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukaupimas ir dėl to teisinis reguliavimas turi būti koreguojamas mažinant minėtų asmenų atlyginimus ir pensijas. Ir galiausiai pasisakoma, kad įstatymų leidėjas privalo numatyti asmenims, kuriems tokia pensija buvo paskirta ir mokama, susidariusių praradimų kompensavimo mechanizmą, pagal kurį valstybė įsipareigojusi tokiems asmenims, nebelikus minėtos ypatingos situacijos, per protingą laikotarpį teisingai kompensuoti jų praradimus, atsiradusius dėl senatvės pensijos sumažinimo⁷³. Taigi, pasak Konstitucinio Teismo viskas vyko sklandžiai ir teisėtai.

2012 metų Konstitucinio Teismo nutarimas buvo galutinis taškas šioje situacijoje. Buvo pripažinta, jog toks senatvės pensijų mažinimas ekonominės krizės atveju neprieštarauja Konstitucijai. Tiesa, buvo ir keletas kitų niuansų. Konstitucijai prieštaravo Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymo 1 straipsnio 2 dalies 5 punktą tiek, kiek jame nebuvo nustatyta, kad šis įstatymas netaikomas valstybinės socialinio draudimo senatvės pensijas gaunantiems asmenims, kuriems pripažintas specialusis nuolatinės slaugos poreikis, nors iš esmės tapačioje padėtyje buvusiems asmenims, netekusiems 75-100 procentų darbingumo (I grupės invalidumo pensininkams). Nustatyta, jog Konstitucijai prieštaravo ir Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinojo įstatymo nuostatos, kuriomis dirbantiems ar tam tikru verslu užsiimantiems senatvės ir valstybinių pensijų gavėjams

⁷³ PETRYLAITĖ, D., PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 2015, p. 169.

pensijos buvo sumažintos daugiau vien dėl to, kad jie dirba tam tikrą darbą ar užsiima tam tikru verslu. Taip pat prieštaraujančia Konstitucijai pripažinta ir Valstybinių pensijų įstatymo 3 straipsnio 3 dalis tiek, kiek ji apima Lietuvos Respublikos pirmojo ir antrojo laipsnių, nukentėjusiųjų asmenų, pareigūnų ir karių ir mokslininkų valstybines pensijas.

Taigi, šiuo atveju, valstybė sumažindama senatvės pensijų išmokas pasielgė tinkamai. Žinoma, toks sprendimas sulaukė visuomenės pasipiktinimo, tačiau nesumažinus minėtų išmokų, ekonominė padėtis valstybėje galėtų pablogėti dar labiau, o tokiu atveju visi susidurtume su dar skaudesniais ir ilgalaikiais padariniais. Svarbu pabrėžti, kad toks sprendimas buvo tikrai tinkamai apgalvotas, atsižvelgiant į tai, jog valstybė sudarė veiksmų planą, kuriuo buvo nustatyta kada ir koku būdu piliečiams bus gražinta senatvės išmokų dalis, kuri buvo atitinkamai sumažinta ekonominės krizės metu.

Be ekonominės krizės senatvės pensijų išmokas gaunantys asmenys prisimena ir tuos laikus, kai pensija buvo mažinama ir tuo atveju, kai asmuo dar dirbo. Tokia 2009 metų situacija taip pat sukėlė nemažai pasipiktinimo. Svarstyta kodėl vėl bandoma pakenkti ir taip pažeidžiamiems senjorams, kalbėta ir apie tai, jog dauguma tiesiog neturi kito pasirinkimo kaip dirbti net ir sulaukus senatvės dėl itin mažų išmokų.

Ši probleminė situacija kiek skiriasi nuo jau anksčiau analizuotos situacijos, kai senatvės pensijos išmokos buvo mažinamos dėl valstybę ištikusios ekonominės krizės. Šiuo atveju, pagrindinis skirtumas buvo tai, jog asmuo gaunantis senatvės pensijos išmoką dirbo. Žinoma, prie to, kad dirbantiems asmenims buvo sumažintos išmokos privedė ta pati ekonominė krizė, tačiau Konstitucinis Teismas pripažino, kad dirbantiems asmenims senatvės pensijos negali būti mažinamos daugiau nei įprastu atveju. Toks sprendimas sukėlė nemažai svarstymų, diskusijų, ir žinoma, nedirbančių senjorų pasipiktinimo.

Jau minėtame 2012 metų Konstitucinio Teismo nutarime buvo teigiama, kad pareiškėjai abejoja, ar įstatymų leidėjas tinkamai laikėsi Konstitucijos, kai Socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinajame įstatyme dirbantiems ar tam tikru verslu užsiimantiems asmenims numatė senatvės pensijas sumažinti daugiau nei tiems asmenims, kurie nevykdo darbinės veiklos ir neužsiima jokių verslu.

Galima konstatuoti, jog Konstitucinis Teismas priėmė tokį sprendimą, kadangi pagal Konstituciją negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmuo, įgyvendindamas vieną konstitucinę teisę, netektų galimybės įgyvendinti kitos konstitucinės

teisės. Taigi, negalima nustatyti ir tokio teisinio reguliavimo, pagal kurį asmeniui, kuriam yra paskirta ir mokama senatvės pensija, būtent dėl to būtų suvaržyta galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą, nors jis ir atitinka įstatymo nustatytas sąlygas, kad dirbtų tam tikrą darbą arba verstųsi tam tikru verslu. Galimybės laisvai pasirinkti darbą bei verslą suvaržymu laikytinas ir toks teisinis reguliavimas, pagal kurį asmuo negali darbo bei verslo laisvai pasirinkti dėl to, kad įgyvendinus šią teisę jam būtų nemokama paskirta ir iki tol mokėta senatvės pensija ar jos dalis. Kaip konstatuota nutarime, teisiniu reguliavimu, pagal kurį pensininkams, turintiems tam tikro dydžio draudžiamųjų pajamų (t.y., pajamų, gaunamų kaip atlyginimas už darbą, verslo pajamų, taip pat kitų pajamų, nuo kurių buvo įmokėtos valstybinio socialinio pensijų draudimo įmokos), mokama ne visa senatvės pensija, o tik jos dalis, suvaržoma asmens galimybė laisvai pasirinkti darbą bei verslą.

Taigi, šiuo atveju, valstybės sprendimas dar labiau sumažinti senatvės pensiją dirbantiems asmenims buvo tikrai skubotas. Galima preziumuoti, jog toks sprendimas buvo priimtas siekiant išvengti didesnių ekonominės krizės padarinių ir neįsigilinus į tam tikras Konstitucijos bei kitų įstatymų nuostatas.

Kitas itin problematiškas klausimas susijęs su motinyste kaip socialine rizika ir su motinystės (tėvystės) išmokų lubomis. Ši tema sulaukė labai daug diskusijų ir tėvų pasipiktinimo. Asmenis auginančius arba planuojančius auginti vaikus pasiekė žinia, kad motinystės (tėvystės) išmokoms bus taikomos „lubos“, o tai reiškė, jog bus nustatyta tam tikra maksimali suma, kuria gaus vaiką prižiūrintis asmuo. Taigi, tuo atveju jei asmuo gauna didesnę darbo užmokestį nei nustatyta maksimali suma, išmokos dydis bus lygus maksimaliai nustatytai sumai, o tai, kad darbo užmokestis gali būti žymiai didesnis – neturi jokios reikšmės. Žinoma, toks valstybės sprendimas neturėjo jokios įtakos mažesnę darbo užmokestį gaunantiems tėvams, tačiau didesnes pajamas gaunantys tėvai pasijuto nepelnytai nuskriausti ir diskriminuojami.

Galima prisiminti 2011-2012 metus, kuomet visų tėvų dėmesys buvo nukreiptas į naujas Ligos ir motinystės įstatymo pataisas, kurios buvo susijusios su motinystės (tėvystės) išmokų lubomis. Tuomet Lietuvos Respublikos Seimas kiek pakoregavo motinystės (tėvystės) išmokų lubas jas sumažindamas penktadaliu. Deja, toks sprendimas sulaukė labai didelio visuomenės, o ypač tėvų, pasipiktinimo. Pasak tėvų toks motinystės (tėvystės) išmokos dydžio ribojimas buvo neproporcingas, nes valstybinio socialinio draudimo įmokas asmenys

dydžio ribojimas buvo neproporcingas, nes valstybinio socialinio draudimo įmokas asmenys mokėjo nuo visos pajamų sumos, be to, didesnes valstybinio socialinio draudimo įmokas mokėjusiems asmenims pašalpos dydis buvo ribojamas, o mokėjusiems mažesnes – ne.

2018 metais Konstitucinis Teismas pripažino, kad motinystės išmokų lubos neprieštarauja Konstitucijai. Tuomet buvo pasakyta, kad įstatymų leidėjas nustatė vienam iš tėvų (įtėvių) ar globėjui suteikiamų vaiko priežiūros atostogų apmokėjimo, grindžiamo socialiniu draudimu, teisinį reguliavimą, pagal kurį už Darbo kodekse numatytų vaiko priežiūros atostogų laiką buvo skiriama ir mokama Įstatymo nustatyta motinystės (tėvystės) išmoka. Pagal ginčijamą Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo nuostatą kompensuojamasis uždarbis šiai išmokai apskaičiuoti buvo ribojamas, t.y., buvo nustatytas maksimalus šios išmoka dydis, nors pagal Valstybinio socialinio draudimo įstatymą didžiajai daliai apdraustųjų asmenų pajamų riba, nuo kurios nemokamos valstybinio socialinio draudimo įmokos, be kita ko, ligos ir motinystės socialiniam draudimui, nebuvo taikoma (t.y., nebuvo taikoma viršutinė šių įmokų riba). Taigi jeigu per tam tikrą statymo nustatytą laiką iki vaiko priežiūros atostogų vieno iš tėvų (įtėvių) ar globėjo gauto atlyginimo vidurkis viršijo maksimalų kompensuojamąjį uždarbį motinystės (tėvystės) išmokai apskaičiuoti, jam vaiko priežiūros atostogų metu buvo skiriama ir mokama pagal ginčijamą teisinį reguliavimą apskaičiuota motinystės (tėvystės) išmoka, kurios dydis buvo tik iš dalies susietas su to tėvo (įtėvio) ar globėjo per nustatytą laiką iki atostogų gauto atlyginimo dydžiu ir galėjo būti gerokai mažesnis už jo vidurkį. Konstitucinis Teismas taip pat pažymėjo, kad Konstitucijos 39 straipsnio 1 dalyje užtikrinama valstybės parama šeimoms, auginančioms ir auklėjančioms vaikus namuose, kuri gali būti teikiama įvairiomis įstatymų leidėjo pasirinktomis formomis, be kita ko, numatant dirbantiems tėvams atostogas, skirtas vaikams auginti ir auklėti namuose, ir jų metu teikiamą finansinę paramą, iš esmės skiriasi nuo šio straipsnio 2 dalyje įtvirtintos mokamų atostogų iki gimdymo ir po jo garantijos dirbančioms motinoms. Konstitucijos 39 straipsnio 1 dalyje įstatymų leidėjui neįtvirtinta pareiga nustatyti būtent tokią paramos formą, kaip vaikams auginti ir auklėti namuose skirtos atostogos, ir nenustatyti šių atostogų metu teiktinos finansinės paramos dydžiai. Aiškindamas Konstitucijos 39 straipsnio 2 dalį, Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, kad pagal Konstituciją tik dirbančiai motinai iki gimdymo ir po jo yra garantuojamos mokamos atostogos, kurių konstitucinė paskirtis yra užtikrinti nėščios bei pagimdžiusios moters fiziologinės būklės

apsaugą, ypatingą motinos ir vaiko ryšį pirmosiomis jo gyvenimo savaitėmis; šių atostogų metu mokamų išmokų dydis turi atitikti per protingą laikotarpį iki atostogų gauto atlyginimo vidurkį. Taigi įstatymų leidėjas, pasirinkęs vaikams auginti ir auklėti namuose skirtas atostogas kaip vieną iš Konstitucijos 39 straipsnio 1 dalyje garantuojamos valstybės paramos šeimoms formų, pagal Konstituciją turi plačią diskreciją nustatyti šių atostogų teikimo pagrindus, sąlygas, trukmę, jų metu teikiamos finansinės paramos dydžius ir neprivalo nustatyti tokio šios paramos dydžio, kuris atitiktų jos gavėjo iki atostogų gauto atlyginimo vidurkį. Vaikams auginti ir auklėti namuose skirtų atostogų metu teikiamos finansinės paramos paskirtis – pagal valstybės galimybes kompensuoti visas prarastas pajamas ar jų dalį.

Taigi, pagaliau buvo išspręstas šis daugybę diskusijų sukėlęs klausimas, deja, ne tėvų naudai. Be jokios abejonės, ieškota daugybės užslėptų motyvų, diskutuota kas iš tiesų lėmė tokį valstybės sprendimą. Žinoma, nemažai kalbėta ir apie tokius atvejus, kuomet prieš išeinant nėštumo ir gimdymo atostogų moteris buvo įdarbinama įmonėje ir „ant popieriaus“ buvo užrašomas žymiai didesnis atlyginimas nei moteris gaudavo „rankas“. Tokiu atveju, stengiantis išvengti piktnaudžiavimo, valstybės sprendimas mažinti išmokų lubas būtų pagrįstas.

Paskutinis probleminis aspektas kuri vertėtų aptarti – tai nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam. Tokiu atveju kyla nemažai diskusijų dėl to, ar gali būti išmokamos atitinkamos išmokos įvykus nelaimingam atsitikimui darbe, jeigu darbuotojas buvo neblaivus, tačiau darbuotojo neblaivumas neturėjo jokio ryšio su nelaimingu atsitikimu. Dar daugiau diskusijų šiuo klausimu sukėlė 2008 metais priimti teisės aktai glaudžiai susiję su neblaivumu darbe. Nuomonių šiuo klausimu yra tikrai įvairių. Vieni linkę vertinti situaciją griežtai ir pasisako už tai, kad jokia išmoka neblaiviam darbuotojui negali būti skiriama, kiti kiek tolerantiškesni – jeigu įvykis nesusijęs su darbuotojo būseną, teigia, jog išmoką skirti būtina. Žinoma, yra ir tokių asmenų, kurie linkę dėl tokio įvykio kaltinti tik darbdavį, kuris neužtikrino, jog darbuotojas į darbą ateitų blaivus.

Darbuotojų saugos ir sveikatos užtikrinimo bei nelaimingų atsitikimų darbe prevencijos teisinės ir organizacinės problemos Lietuvoje yra šiuo metu vienos iš aktualiausių ne tik darbo teisės, bet ir socialinės bei ekonominės politikos problemų. Nelaimingas atsitikimas darbe – skaudus ir nuostolingas įvykis, su kuriuo susijusios didelės ekonominės išlaidos bei

traumuojuojantys psichologiniai išgyvenimai⁷⁴. Tačiau, situacija kiek keičiasi bei komplikuojasi, jeigu darbuotojas įvykus nelaimingam atsitikimui darbe buvo neblaivus. Žinoma, kyla daugybė klausimų dėl atsakomybės, galimų įvykių prevencijos bei išmokų mokėjimo.

Vyriausiojo valstybinio darbo inspektorius 2008 m. birželio 20 d. įsakyme „Dėl neblaivumo darbe keliamos rizikos ir su ja susijusių nelaimingų atsitikimų darbe (avarijų) prevencijos priemonių įgyvendinimo šalies įmonėse, įstaigose, organizacijose“⁷⁵ teigiama, kad neblaivus darbuotojas turi net 10-15 kartų didesnę tikimybę tapti nelaimingo atsitikimo darbe auka. Tačiau, pasitaiko ir tokių situacijų kuomet darbuotojo neblaivumas neturi jokio tiesioginio ryšio su nelaimingu atsitikimu darbe (pavyzdžiui, darbdavys neužtikrino saugios aplinkos darbe ir pan.). Būtent tokie atvejai ir sukelia daugiausiai diskusijų.

Pirmiausiai, reikėtų pabrėžti, jog darbuotojo neblaivumas darbe, bet kokiu atveju nėra ir negali būti toleruojamas. Darbo kodekse nustatyta, jog neblaivaus darbuotojo buvimas darbe priskiriamas prie šiurkščių darbo pareigų pažeidimo ir tokiam darbuotojui gresia nušalinimas nuo darbo. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) viename iš savo nutarimų taip pat nustatė, kad šiurkštus darbo pažeidimas taikomas neatsižvelgiant į neblaivumo laipsnį ir šiurkščiu darbo drausmės pažeidimu darbuotojo neblaivumą galima pavadinti tik tuomet, kai darbuotojas yra neblaivus: darbo vietoje; darbo metu; ši būseną yra nesusijusi su įmonėje vykstančiais gamybos procesais⁷⁶. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakyme „Dėl medicininės apžiūros neblaivumui (girtumui) ar apsvaigimui nuo psichiką veikiančių medžiagų nustatyti atlikimo metodikos patvirtinimo“⁷⁷ nustatyta, jog darbdavys privalo neblaivą darbuotoją nušalinti nuo darbo taip užkertant kelią galimam nelaimingam atsitikimui. Pagal minėtą LAT nutarimą darbdavys turi teisę nušalinti darbuotoją nuo darbo bei taikyti drausminio poveikio priemones, tik esant tam tikrų nustatytų visumai. Tokį nušalinimą nuo darbo galima traktuoti ir kaip darbdavio savignyją. Taigi, viena geriausių priemonių išvengti nelaimingo atsitikimo darbe darbuotojai esant neblaiviam –

⁷⁴ TARTILAITĖ, A. Nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam: samprata, prevencija ir teisinė atsakomybė. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 1(5), p. 322.

⁷⁵ Vyriausiojo valstybinio darbo inspektorius 2008 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. V-181 „Dėl neblaivumo darbe keliamos rizikos ir su ja susijusių nelaimingų atsitikimų darbe (avarijų) prevencijos priemonių įgyvendinimo šalies įmonėse, įstaigose, organizacijose“.

⁷⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*, 2004, 21.

⁷⁷ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. V-505 „Dėl medicininės apžiūros neblaivumui (girtumui) ar apsvaigimui nuo psichiką veikiančių medžiagų nustatyti atlikimo metodikos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 71-2641.

nušalinti jį nuo darbo.

Neabejotinai pačios geriausios neblaivumo darbe prevencijos priemonės) – darbuotojo sąmoningumas bei atsakomybės jausmas. Deja, praktika rodo, kad šiomis savybėmis pasižymi ne kiekvienas darbuotojas. Valstybei tenka „kontrolieriaus“ vaidmuo, įpareigojant darbdavius visomis įmanomomis priemonėmis sulaukyti darbuotojus nuo alkoholio vartojimo, pateikiant sąrašą priemonių kaip tai daryti, o nepaisantiems šių taisyklių grasinant teisinėmis sankcijomis. Veiksmingas teisės į tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas užtikrinimas įmanomas tik sutelkus valstybės valdžios institucijų, darbavių ir darbuotojų pastangas⁷⁸. Taigi, tikėtis, kad darbuotojas laikysis visų įmanomų saugumo priemonių ir neateis į darbą neblaivus – labai naivu.

Savaime suprantama, jog darbdaviui tenka didelė atsakomybė dėl darbuotojo veiksmų, tačiau darbuotojo neblaivumas nepašalina darbdavio pareigos užtikrinti saugias ir sveikatai nekenksmingas darbo sąlygas. Su laiku prasidėjo ir daugybė svarstymų dėl išmokų neblaiviams darbuotojams patekusiems į nelaimingus atsitikimus darbe, o galiausiai visa ši situacija pasiekė Konstitucinį Teismą, kuris nagrinėjo ar asmuo, kuris buvo neblaivus darbo metu, gali gauti išmoką įvykus nelaimingam atsitikimui, kuris neturėjo jokios sąsajos su jo neblaivumu.

Nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam didžiausio dėmesio sulaukė 2008 metais. Tada buvo kreiptasi į Konstitucinį Teismą su prašymu ištirti ar atsisakymas nepripažinti draudiminiu įvykiu nelaimingą atsitikimą darbe darbuotojui esant neblaiviam neprieštarauja Konstitucijai.

Konstitucinis Teismas nustatė, kad tuo metu nelaimingi atsitikimai darbe arba nustatytos ūmios profesinės ligos draudimniais įvykiais buvo nepripažįstami *inter alia* tais atvejais, kai apdraustasis buvo neblaivus ar apsvaigęs nuo narkotinių, toksinių ar psichotropinių medžiagų (jei tai nebuvo susiję su jam draudėjo pavesto darbo technologijos ypatybėmis) ir nelaimingą atsitikimą darbe arba apdraustojo susirgimą ūmia profesine liga lėmė būtent jo neblaivumas ar apsvaigimas nuo narkotinių, toksinių ar psichotropinių medžiagų. Taip pat nelaimingi atsitikimai darbe arba nustatytos ūmios profesinės ligos draudimniais įvykiais buvo nepripažįstami *inter alia* ir tais atvejais, kai apdraustasis buvo neblaivus ar apsvaigęs nuo narkotinių, toksinių ar psichotropinių medžiagų (jei tai nebuvo susiję su jam draudėjo

⁷⁸ TARTILAITĖ, A. Nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam: samprata, prevencija ir teisinė atsakomybė. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 1(5), p. 325-326.

pavesto darbo technologijos ypatybėmis), bet nelaimingą atsitikimą darbe arba apdraustojo susirgimą ūmia profesine liga lėmė ne jo neblaivumas ar apsvaigimas nuo narkotinių, toksinių ar psichotropinių medžiagų⁷⁹. Tačiau, Konstitucinis Teismas šią nuostatą iš esmės pakeitė.

2008 metų balandžio 19 dienos nutarime konstatuota, kad valstybė yra konstituciškai įpareigota asmeniui, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų (įskaitant nelaimingus atsitikimus darbe ir profesines ligas), užtikrinti atitinkamos socialinės paramos teikimą; įstatymų leidėjas gali pasirinkti ir įstatymuose įtvirtinti minėtos paramos teikimo modelį bei formas, tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris sudarytų prielaidas atsirasti tokiai situacijai, kad asmuo, kurio sveikatai pakenkta dėl netinkamų, nesaugių ar nesveikų darbo sąlygų, negautų atitinkamos socialinės paramos.

Taigi, buvo pripažinta, kad ginčijamose nuostatose įtvirtintas teisinis reguliavimas ta apimtimi, kuria nelaimingas atsitikimas darbe arba susirgimas ūmia profesine liga draudiminiu įvykiu nepripažįstamas ir tuo atveju, kai apdraustojo, kuris buvo neblaivus ar apsvaigęs nuo narkotinių, toksinių ar psichotropinių medžiagų, sveikatai buvo pakenkta ne dėl minėtos būsenos, bet dėl netinkamų, nesaugių, nesveikų darbo sąlygų, nėra konstituciškai pagrįstas, neatitinka konstitucinių proporcingumo ir teisingumo principų, paneigia asmens, kurio sveikatai buvo pakenkta dėl netinkamų, nesaugių, nesveikų darbo sąlygų, teisę į socialinę paramą.

Viską apibendrinus galima teigti, kad darbuotojo neblaivumas bet koku atveju negali būti toleruojamas. Darbdavys privalo užtikrinti, jog toks darbuotojas negalėtų atlikti jam paskirtos darbo funkcijos. Tačiau, jeigu nelaimė atsitiktų dėl netinkamos ir nesaugios darbo aplinkos, net ir neblaivus darbuotojas turėtų teisę gauti socialinę išmoką. Nors ši nuostata ir nepatinka daugumai darbdavių, jie privalo susitaikyti, kadangi kitoks teisinis reguliavimas prieštarautų Konstitucijai.

Apibendrinant galima teigti, kad analizuojant tiek patį socialinės apsaugos institutą, tiek socialinę riziką kaip socialinės apsaugos elementą susiduriama su daugybe probleminių klausimų. Tai puikiai įrodo, jog socialinė apsauga vis dar evoliucijos etape ir yra nuolatos

⁷⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) nuostatos ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 13 (2004 m. kovo 22 d. redakcija) punkto nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai”.

tobulinama. Šiuo atveju analizuota tik maža dalis visų probleminių aspektų susijusių su socialine rizika, tačiau iš to galima daryti išvadą, jog tam, kad būtų pasiektas pagrindinis socialinės apsaugos tikslas reikia tikrai didelių pastangų. Dėl nuolatinės visuomeninių santykių ir tam tikrų gyvenimiškų situacijų kaitos labai sunku išlaikyti stabilumą socialinėje apsaugoje, o tai lemia dažną išmokų dydžių kitimą, naujų įstatymų kūrimą ir, žinoma, naujų problemų atsiradimą. Būtent dažnai tokias problemas būna sunku numatyti ir iš anksto joms pasiruošti. Nors visada bus nepatenkintų socialinės apsaugos sistema piliečių, iš minėtų probleminių aspektų analizės galima suprasti, jog įgyvendinant socialinės apsaugos tikslą visada stengiamasi visų gyventojų labui, o sudėtingos situacijos būna greitai ir protingai išsprendžiamos.

3.2. Socialinė parama

Socialinė parama – socialinės ekonominės, teisinės ir organizacinės priemonės, kuriomis siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas asmenims (šeimoms), kurių darbo, socialinio draudimo ir kitokios pajamos dėl objektyvių, nuo jų nepriklausančių priežasčių yra nepakankamos, kad jie (jos) galėtų pasirūpinti savimi. Socialinė parama negali užtikrinti ilgalaikio ekonominio ir socialinio saugumo, ji tik padeda žmogui išgyventi ekstremaliomis sąlygomis.

Socialinė parama turi būti tokia, kad asmuo (šeima) norėtų dirbti bei taupyti⁸⁰. Kitaip tariant, socialinė parama – tai pagalba, teikiama pinigais arba natūra asmenims, kurie neturi išteklių būtiniems poreikiams patenkinti⁸¹. Taigi, kaip jau galima pastebėti, ši socialinės apsaugos forma kardinaliai skiriasi nuo prieš tai analizuotos kitos formos – socialinio draudimo.

Pasak D. Pieters skirtumas tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos labai aiškus. Kiekvienas apsidraudęs žmogus, patekęs į socialinės rizikos situaciją, be jokio papildomo jo lėšų patikrinimo, t.y. nepriklausomai nuo to, ar jam iš tiesų ji reikalinga, turi teisę gauti socialinio draudimo išmoką. Tačiau kiekvienas, pretenduojantis gauti socialinę paramą, turi būti pasirengęs patikrinimui, ar jo pajamos atitinka visus reikalavimus tokiai paramai gauti. Tokio patikrinimo metu įvertinamos visos turimos lėšos. Tačiau gali būti, kad ilgainiui riba

⁸⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 36-653.

⁸¹ Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>.

tarp socialinio draudimo ir socialinės paramos vis labiau nyks: šiais laikais pripažįstama kiekvieno žmogaus teisė į socialinę paramą, o socialinio draudimo išmokos vis dažniau skiriamos tik įvertinus turimas lėšas⁸². Taigi, vienas iš pagrindinių skirtumų tarp šių dviejų socialinio draudimo formų yra tas, jog socialinė parama nebūtinai bus susijusi su asmens darbu, priešingai negu socialinis draudimas. Taip pat socialinė parama labiau traktuojama kaip vienkartinė apsauga nuo socialinės rizikos (pavyzdžiui, išmoka nepasiturinčiais, kurie gavus daugiau pajamų, tokia išmoka nebus mokama), o socialinis draudimas – kaip ilgalaikė (pavyzdžiui, pensija, kuri mokama kiekvieną mėnesį iki asmens gyvenimo pabaigos). Žinoma, tai leidžia daryti išvadą, jog socialinė parama tiesiogiai susijusi su asmens turimu materialiniu turtu (pavyzdžiui, pensiją gaus ir labai pasiturintis asmuo, tačiau į socialinę paramą jis pretenduoti negalės).

Reikėtų paminėti ir tai, jog Lietuvos įstatymuose nustatyta, kad socialinės paramos sistema gali būti skirstoma į 2 rūšis: 1) socialinę paramą – piniginę pagalbą nepasiturintiems asmenims (šeimos pašalpos; socialinės pašalpos; šildymo išlaidų, išlaidų šaltam ir karštam vandeniui kompensavimas ir kt.) bei 2) socialines paslaugas – pagalbą asmenims įvairiomis nepiniginėmis formomis bei globos pinigais, siekiant grąžinti sugebėjimą pasirūpinti savimi bei integruotis į visuomenę (slauga namuose; maitinimo organizavimas; karšto maisto pristatymas; aprūpinimas būtiniaisiais daiktais; senelių, neįgaliųjų globos namai ir kt.).

Kadangi Lietuva perėmė Bismarko teoriją, natūralu, kad probleminių klausimų dėl socialinės paramos nėra daug. Tačiau, norint geriau pažinti socialinės apsaugos tikslus vertėtų plačiau apžvelgti išnagrinėti ir socialinę paramą bei su ja susijusias išmokas.

Pirmiausiai, galima aptarti pirmąją socialinės paramos sistemos rūšį – piniginę pagalbą nepasiturintiems. Lietuvoje šią paramą reglamentuoja Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas⁸³. Nepasiturintys asmenys turi teisę į piniginę pagalbą, garantuojančią minimalias lėšas pagrindiniams fiziologiniams poreikiams (išlaidoms maistui, drabužiams) tenkinti, ir šildymo išlaidų, išlaidų karštam bei geriamajam vandeniui kompensaciją, skirtą būsto išlaikymo išlaidoms iš dalies padengti. Nepasiturintys asmenys gali gauti piniginę pagalbą, jei bus rasta objektyvių priežasčių, dėl kurių jie negali užsidirbti tiek lėšų, kad pakaktų pragyventi, ir yra išnaudoję visas kitų

⁸² PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998, p. 16.

⁸³ Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 73-3352.

pajamų gavimo galimybes. Sprendžiant, ar jie turi teisę gauti pašalpą, įvertinamos gaunamos pajamos ir turimas turtas⁸⁴.

Labiausiai iš visų piniginės pagalbos nepasiturintiems asmenims rūšių paplitusios yra šeimos ir socialinės pašalpos. Pagal minėtąjį įstatymą, tokia parama gali būti teikiama jeigu šeimos nario ar vieno gyvenančio asmens pajamos yra mažesnės kaip valstybės remiamų pajamų dydis (122 eurai), turimo turto vertė neviršija nustatyto turto vertės normatyvo, o šeimos nariai dirba arba nedirba dėl objektyvių priežasčių (mokosi, yra pensininkai, neįgalūs, augina mažamečius vaikus, ieško darbo per užimtumo tarnybą ir kt.). Socialinės pašalpos dydis vienam gyvenančiam asmeniui sudaro 100 proc. skirtumo tarp valstybės remiamų pajamų dydžio (122 eurai) ir vidutinių vieno gyvenančio asmens pajamų per mėnesį.

Kitos piniginės pagalbos nepasiturintiems asmenims rūšys – šildymo išlaidų, išlaidų šaltam ir karštam vandeniui kompensavimas. Jos pagrįstos buities ir gyvenimo sąlygų patikrinimu, kai atsižvelgiama į šeimos gaunamas pajamas ir turimą turtą. Susiję asmenys neturėtų mokėti daugiau kaip: 20 proc. pajamų, didesnių nei valstybės remiamos pajamos asmeniui už standartinio dydžio būsto šildymą; 5 proc. pajamų už bazinį karšto vandens įkainį; 2 proc. pajamų už bazinį geriamojo vandens įkainį. Teisę į šią kompensaciją turinčios šeimos arba atskiri gyventojai, turintys butus daugiabučiuose namuose, turi teisę gauti paramą, susijusią su paskolos, imamos pastato renovacijai finansuoti, išlaidomis⁸⁵.

Galiausiai, galima pereiti ir prie antrosios socialinės paramos sistemos rūšies – socialinių paslaugų. Socialinės paslaugos – tai paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šeimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime. Socialinių paslaugų tikslas – sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį. Socialinės paslaugos teikiamos siekiant užkirsti kelią asmenis, šeimas, bendruomenės socialinėms problemoms kilti, taip pat visuomenės saugumui užtikrinti. Socialines paslaugas gali gauti įvairios žmonių grupės: senyvo amžiaus asmenys ir jų šeimos, asmenys su negalia ir jų šeimos, likę be tėvų globos vaikai, socialinę riziką

⁸⁴ Europos Komisija [interaktyvus]. *Lietuva – piniginė socialinė parama nepasiturintiems gyventojams* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0117:LT:HTML>>.

⁸⁵ *Ibid.*

patiriantys vaikai ir jų šeimos, socialinę riziką patiriančios šeimos, vaikus globojančios ir (ar) prižiūrinčios šeimos, kiti asmenys ir šeimos. Socialinės paslaugos gali būti teikiamos tiek socialinių paslaugų įstaigose (socialinės globos namuose, šeimynose, laikino gyvenimo namuose, dienos socialinės globos centruose, savarankiško gyvenimo namuose, socialinės priežiūros centruose, bendruomeninėse įstaigose ir kt.), tiek asmens namuose⁸⁶. Socialines paslaugas reglamentuoja Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas⁸⁷. Taigi, tiek pinigine pagalba nepasiturintiems, tiek socialinės paslaugos užtikrina, kad socialinė parama būtų įgyvendinama tinkamai, o kiekvienas asmuo, kuriam reikia pagalbos gautų ją vienokia ar kitokia forma.

Apibendrinant galima teigti, kad tiek socialinis draudimas, tiek ir socialinė parama padeda puikiai įgyvendinti pagrindinį socialinės apsaugos tikslą – apsaugą nuo socialinės rizikos. Nors šios dvi socialinės apsaugos formos yra pakankamai skirtingos, tačiau jos turi vieną bendrą užduotį. Jos užtikrina, kad asmuo atsidūręs bet kokioje sudėtingoje situacijoje gautų atitinkamą finansinę pagalbą ir galėtų oriai pragyventi.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [interaktyvus]. *Kas yra socialinės paslaugos?* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/socialines-paslaugos-ir-socialinis-darbas/kas-yra-socialines-paslaugos>>.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 17-589.

IŠVADOS

1. Socialinė apsauga šiandien užima labai reikšmingą poziciją kiekvieno asmens gyvenime bei yra neatsiejama Lietuvos teisės sistemos dalis. Lietuva pasirinko Bismarko socialinės apsaugos modelį, todėl socialinė apsauga ypatingai svarbi būtent darbuotojams, kadangi yra glaudžiai susijusi su asmens draudžiamosios pajamomis bei darbo stažu. Svarbu paminėti, jog socialinės apsaugos teisė yra pakankamai nauja teisės šaka, o socialinės apsaugos sąvoka vis dar nėra įtvirtinta svarbiausiuose teisės aktuose reglamentuojančiuose šį institutą. Tačiau, analizuojant daugumos autorių mokslinius darbus galima pastebėti, kad visi vieningai sutinka, jog pagrindiniai socialinės apsaugos elementai – socialinė rizika bei atitinkamos socialinės išmokos.
2. Pagrindinis socialinės apsaugos tikslas – asmens apsauga nuo socialinės rizikos. Valstybė savo piliečius nuo socialinės rizikos saugo nustatytomis socialinės apsaugos priemonėmis, tokiomis kaip kompensacijos, išmokos, lengvatos ir pan. Analizuojant socialinę riziką kaip socialinės apsaugos elementą galima pastebėti, kad socialinei rizikai, dėl nuolatinės visuomeninių santykių kaitos, nėra būdingas pastovumas, todėl negalima įtvirtinti tikslaus socialinių rizikų sąrašo. Tačiau, dauguma svarbiausių socialinės apsaugos teisės aktų pripažįsta tokias socialines rizikas kaip senatvė; neįgalumas, šeimos maitintojo netekimas, liga, motinystė (tėvystė), nedarbas; netektas darbingumas bei profesinė liga; skurdas. Tokios socialinės rizikos pripažįstamos ir Lietuvoje.
3. Lietuvoje socialinės apsaugos tikslas įgyvendinamas pasitelkiant dvi socialinės apsaugos formas: socialinį draudimą bei socialinę paramą. Svarbu paminėti, jog įgyvendinant socialinę apsaugą Lietuvoje dažnai susiduriama su tam tikromis problemomis. Šios problemos beveik visada kyla būtent dėl socialinės apsaugos teisės šakos naujumo bei nuolatinės visuomeninių santykių kaitos. Tokių probleminių aspektų iš tiesų yra labai daug, tačiau daugiausiai dėmesio tam tikru laiku sulaukė tokios socialinės rizikos kaip senatvė, motinystė (tėvystė) bei nelaimingas atsitikimas darbe.

3.1. Analizuojant senatvę kaip socialinę riziką susiduriama su tokiais problemomis kaip senatvės pensijų išmokų mažinimas ekonominės krizės metu bei dirbantiems asmenims. Šis probleminis aspektas sulaukė bene daugiausiai visuomenės dėmesio. Šiuo atveju, mažinant pensijas buvo priimti du sprendimai, tačiau vienas iš jų – pensijų mažinimas dirbantiems asmenims, buvo priimtas nepagrįstai. Konstitucinis Teismas nustatė, jog toks valstybės sprendimas prieštarauja jau galiojančioms teisės normoms.

3.2. Analizuojant motinystę (tėvystę) kaip socialinę riziką susiduriama su tokiais problemomis kaip motinystės (tėvystės) išmokų lubų mažinimas 2012 metais. Po ilgų svarstymų valstybė nusprendė mažinti išmokų lubas. Žinoma, toks sprendimas papiktino didesnes pajamas gaunančius tėvus, tačiau buvo nustatyta, jog valstybė priėmė tinkamą sprendimą bei nepažeidė Konstitucijos.

3.3. Analizuojant nelaimingą atsitikimą darbe kaip socialinę riziką susiduriama su tokiais problemomis kaip išmokos skyrimas nelaimingą atsitikimą patyrusiems neblaiviems asmenims. Daug diskusijų kilo dėl to, ar neblaivūs asmenys galėjo gauti išmoką tuo atveju, jeigu nelaimingas atsitikimas darbe nebuvo susijęs su jų neblaivumu. Tuo metu Konstitucinis Teismas nustatė, jog išmoka tokiu atveju privalo būti skiriama, o kitoks sprendimas prieštarautų Konstitucijai.

Taigi, galima teigti, kad socialinės apsaugos pagrindinis tikslas Lietuvoje yra įgyvendinamas tinkamai, o kilusios problemos išsprendžiamos greitai ir efektyviai, stengiantis reaguoti į reikšmingus pokyčius ir atitinkamai tobulinti socialinės apsaugos teisės aktus.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

I. Teisės norminiai aktai

1) Tarptautiniai teisės aktai

1. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 77-3290;
2. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497;
3. 1952 m. birželio 28 d. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 102 „Dėl minimalių socialinės apsaugos garantijų“ [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/1770_konv_del_minim_soc_aps_standartu_102.pdf>.

2) Europos Sąjungos teisės aktai

4. Europos socialinė chartija (pataisyta). *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 49-1704;
5. Europos socialinės apsaugos kodeksas (pataisytas) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:teuKlK_3F1cJ:https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/62_europos-socialines-apsaugos-kodeksas.doc+&cd=1&hl=lt&ct=clnk&gl=lt>;
6. 1957 m. kovo 25 d. Romos sutartis (EEB) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:xy0023&from=LT>>;
7. 1974 m. sausio 21 d. Tarybos rezoliucija „Dėl socialinių veiksmų programos“ (21/1/1974, OJ C 13/1 12.2.74) [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0117:LT:HTML>>;

8. 1981 m. liepos 1 d. Suvestinis Europos Aktas [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT&from=LT>>;
9. 1993 m. lapkričio 1 d. Maastrichto sutartis [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=LT>>;
10. 1999 m. gegužės 1 d. Amsterdamo sutartis [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.scribd.com/document/360405348/Amsterdamo-sutartis>>;
11. 2004 m. balandžio 29 d. Tarybos Reglamentas (EB) Nr. 883/2004 dėl socialinės apsaugos sistemų koordinavimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/tarptautinis-bendradarbiavimas-ir-es/europos-sajunga/es-migrantu-socialine-apsauga/reglamentai-ir-lietuvos-respublikos-teises-aktai>>.

3) Nacionaliniai teisės aktai

12. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Lietuvos Aidas*, 1992, Nr. 220;
13. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 23790;
14. Lietuvos Respublikos ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 111-3574;
15. Lietuvos Respublikos nedarbo socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2018, Nr. 11436;
16. Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 1882;
17. Lietuvos Respublikos neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Lietuvos aidas*, 1991, Nr. 249-0;
18. Lietuvos Respublikos pensijų kaupimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 75-3472;

19. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 73-3352;
20. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 59-1153;
21. Lietuvos Respublikos socialinių išmokų perskaičiavimo ir mokėjimo laikinasis įstatymas įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 152-6820;
22. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 17-589;
23. Lietuvos Respublikos teisėjų valstybinių pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3088;
24. Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *TAR*, 2016, Nr. 18825;
25. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Lietuvos aidas*, 1991, Nr. 107;
26. Lietuvos Respublikos valstybinių pensijų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 101-2018;
27. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. gegužės 9 d. nutarimas Nr. 360 „Dėl socialinės paramos koncepcijos“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 36-653;
28. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimas Nr. 86 „Dėl ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 10-284;
29. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. spalio 14 d. nutarimas Nr. 1295 „Dėl ekonomikos sunkmečio“. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 125-5380;
30. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministrės įsakymas dėl socialinių paslaugų katalogo 2000 m. patvirtinimo [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/rs/legalact/TAD/TAIS.106275/>>;

31. Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2006 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. V-505 „Dėl medicininės apžiūros neblaivumui (girtumui) ar apsvaigimui nuo psichiką veikiančių medžiagų nustatyti atlikimo metodikos patvirtinimo”. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 71-2641.
32. Vyriausiojo valstybinio darbo inspektoriaus 2008 m. birželio 20 d. įsakymas Nr. V-181 „Dėl neblaivumo darbe keliamos rizikos ir su ja susijusių nelaimingų atsitikimų darbe (avarijų) prevencijos priemonių įgyvendinimo šalies įmonėse, įstaigose, organizacijose“;
33. Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio aprūpinimo įstatymas (negalioja). *Lietuvos aidas*, 1990, Nr. 111-0.

II. Specialioji literatūra

34. BITINAS, A. *Socialinė apsauga Europos Sąjungoje: pensijų sistemų modernizavimas*. Vilnius, 2011;
35. CAIRNS, W. *Europos Sąjungos teisės įvadas*. Vilnius, 1999;
36. DROMANTIENĖ, L. *Europos socialinio modelio problema integracijos procese*. Vilnius, 2004;
37. GUOGIS, A. *Socialinės politikos modeliai*. Vilnius, 2000;
38. LAZUTKA, R. Pensijų raida Lietuvoje. *Filosofija. Sociologija*, 2007, T. 18, Nr. 2;
39. NEKROŠIUS, I. *Tarybinė socialinio aprūpinimo teisė*. Vilnius, 1983;
40. PETRYLAITĖ, D., PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos garantijų mažinimas krizės laikotarpiu: sprendimai ir teisinis vertinimas. *Teisė*, 2015;
41. PETRYLAITĖ, V. Socialinės apsaugos sistemų koordinavimo srities nustatymo problematika reglamentuojant kai kurias Lietuvos socialinės apsaugos išmokas. *Jurisprudencija*. Mokslo darbai, 2008, Nr. 8(110);
42. PIETERS, D. *Įvadas į pagrindinius socialinės apsaugos principus*. Vilnius, 1998;
43. TARTILAITĖ, A. Nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam: samprata, prevencija ir teisinė atsakomybė. *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 1(5);

44. TIAŽKIJUS, V. *Darbo teisė: teorija ir praktika*. Vilnius, 2005;
45. VILPIŠAUSKAS, R. *et. al. Lietuvos integracija į Europos Sąjungą: pasiekimai ir problemos*. Vilnius, 2000;
46. VITKUS, G. *Europos Sąjunga: Enciklopedinis žinynas*. Vilnius, 1999;

III. Teismų praktika

47. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. kovo 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo įstatymo 5 straipsnio, Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 8 straipsnio antrosios dalies 1 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 142 „Dėl Lietuvos Respublikos 1995 m. vasario 20 d. nutarimo Nr. 266 „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinio socialinio draudimo fondo biudžeto sudarymo ir vykdymo taisyklių patvirtinimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punkto atitikimo Lietuvos Konstitucijai”;
48. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. rugsėjo 27 d. nutarimo Nr. I-619 „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo taikymo“ 1 punkto, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. liepos 5 d. nutarimu Nr. 808 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 6.1.1 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.4 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 6.1.5 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 7 punkto (1996 m. lapkričio 6 d. redakcija), 9 punkto ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000 m. balandžio 17 d. nutarimu Nr. 441 „Dėl socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų socialinės pašalpos skyrimo ir mokėjimo nuostatų 5.1.1 punkto, 5.1.7 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.1.8 punkto (2000 m. balandžio 17 d. ir 2000 m. liepos 14 d. redakcijos), 5.4, 5.5.2, 9 punktų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos

- Respublikos gyventojų pajamų garantijų įstatymo 10 straipsnio (1994 m. lapkričio 3 d. redakcija) daliai;
49. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymo 7 straipsnio 2 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) nuostatos ir dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 22 d. nutarimu Nr. 309 „Dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų patvirtinimo“ patvirtintų nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo išmokų nuostatų 13 (2004 m. kovo 22 d. redakcija) punkto nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“;
 50. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. rugsėjo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 30 straipsnio (2005 m. gegužės 19 d. redakcija), 32 straipsnio 4 dalies (2005 m. gegužės 19 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“;
 51. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. vasario 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teisės aktų nuostatų, kuriomis reguliuojamas pensijų perskaičiavimas ir mokėjimas valstybėje susidarius itin sunkiai ekonominei, finansiniai padėčiai, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.
 52. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2018 m. sausio 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos ir motinystės socialinio draudimo įstatymo 6 straipsnio 5 dalies (2011 m. gruodžio 15 d. redakcija), Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 25 d. nutarimu Nr. 86 patvirtintų ligos ir motinystės socialinio draudimo pašalpų nuostatų 7 punkto (2012 m. rugpjūčio 21 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“;
 53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2004 m. birželio 18 d. nutarimas Nr. 45 „Dėl Darbo kodekso normų, reglamentuojančių darbo sutarties nutraukimą pagal Darbo kodekso 136 straipsnio 3 dalies 1 ir 2 punktus, taikymo teismų praktikoje“. *Teismų praktika*, 2004, 21.

IV. Kita literatūra

54. Europos Komisija [interaktyvus]. *Lietuva – pinigine socialine parama nepasiturintiems gyventojams*. [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: [<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0117:LT:HTML>](https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31975L0117:LT:HTML);
55. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija [interaktyvus]. *Kas yra socialinės paslaugos?* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: [<https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/socialines-paslaugos-ir-socialinis-darbas/kas-yra-socialines-paslaugos>](https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/socialines-paslaugos-ir-socialinis-darbas/kas-yra-socialines-paslaugos);
56. Socialinė apsauga [interaktyvus]. *Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: [<http://elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SocApsDarbMin/socbook_97.pdf >](http://elibrary.lt/resursai/LR_ministerijos/SocApsDarbMin/socbook_97.pdf);
57. Sveikatos ekonomikos centras [interaktyvus]. *Socialinės apsaugos terminų žodynas* [žiūrėta 2020 m. balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: [<http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html>](http://www.sec.lt/pages/zodynas/index_.html);
58. Visuotinė Lietuvių enciklopedija [interaktyvus]. [žiūrėta 2020 balandžio 8 d.]. Prieiga per internetą: [<https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-socialines-apsaugos-sistema-117704>](https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuvos-socialines-apsaugos-sistema-117704).

SANTRAUKA

Socialinės apsaugos tikslai: nustatymo, įtvirtinimo ir realizavimo problemos

Socialinės apsaugos sąvoka iki šiol nėra pakankamai tiksliai ir aiškiai apibrėžta, kadangi socialinės apsaugos institutas, dėl nuolatinės visuomeninių santykių kaitos, vis dar evoliucijos etape. Tačiau, negalima abejoti, kad šiais laikais socialinė apsauga užima itin svarbią vietą kiekvieno Lietuvos piliečio gyvenime. Socialinės apsaugos dėka žmogus apsaugomas nuo socialinės rizikos. Valstybė užtikrina, kad tiek darbuotojai, tiek ir kiti asmenys gautų bent minimalias pajamas ir neatsidurtų ant skurdo ribos. Būtent apsauga nuo socialinės rizikos – tai pagrindinis ir svarbiausias socialinės apsaugos tikslas.

Tobulėjant technologijoms, žmonių gyvenimo kokybei, kartu tobulėja ir socialinė apsauga, tačiau, tuo pačiu, atsiranda ir daug probleminių aspektų. Nagrinėjant socialinę apsaugą Lietuvoje galima buvo atrasti pakankamai daug probleminių klausimų, o daugiausiai dėmesio sulaukė tokios problemos kaip pensijų mažinimas krizės atveju bei pensijų mažinimas dirbantiems asmenims, motinystės (tėvystės) ir vaiko priežiūros išmokų lubų sumažinimas bei nelaimingas atsitikimas darbe darbuotojui esant neblaiviam. Šie probleminiai aspektai parodė, kad socialinės apsaugos institutas vis dar turi nemažai spragų, o ir pats socialinės apsaugos įgyvendinimas yra gana sudėtingas procesas. Nors dažnai valstybės priimami sprendimai susiję su socialine apsauga iššaukia visuomenės pasipiktinimą, reikia pabrėžti, kad tokie sprendimai visada būna orientuoti į visų gyventojų gerovę, o probleminės situacijos greitai ir protingai išsprendžiamos.

Taigi, siekiant atskleisti bei įvertinti visus nustatymo, įtvirtinimo ir realizavimo probleminius aspektus susijusius su socialinės apsaugos tikslais, šiame magistro darbe buvo analizuojami tarptautiniai, Europos Sąjungos bei nacionaliniai teisės aktai reguliuojantys socialinę apsaugą.

SUMMARY

Social Security Goals: Problems of Identification, Consolidation and Realization

The concept of social security is still not sufficiently precise and clear as the institute of social security due to the constant change in public relations is still in the evolutionary stage. However, there is no doubt that nowadays social security occupies a very important place in the life of every Lithuanian citizen. Because of social security every person is protected from social risks. The government ensures that both workers and non workers receive at least a minimum income. So, main and most important goal of social protection is protection against social risks.

Technology and the quality of life of people constantly improves, so does social protection, but at the same time there are many problematic aspects. Analyzing social security in Lithuania many problematic issues could be discovered but the main problems were the reduction of the retirement pensions because of an economic crisis and the reduction of retirement pensions for workers, the reduction of the ceiling for maternity/paternity and childcare benefits, and the accident at work when worker was drunk. These problematic aspects have shown that the institute of social security still has a number of gaps, and the implementation of social protection itself is complicated process. Although, often decisions taken by the government provoke public outrage, that decisions are always oriented towards the prosperity of the population and problematic situations are quickly and sensibly resolved.

In order to reveal and assess all the problematic aspects of identification, consolidation and realisation relating to social security objectives in this master's work international, European and national legislation on social security was analyzed.